Thanjavur Sarasvati Mahal Series No. 322.

॥ श्रीः ॥

सङ्गीतमुक्तावलिः

SANGEETHA MUKTAVALI

of

DEVANACHARYA

[NATYA SAṢTRA]

Director

SARASVATI MAHAL LIBRARY

THANJAVUR.

1991] [Price Rs. 45-00

तंजपुरी सरस्वतीमहालयग्रन्थमाला - पुष्पम् सं. ३२२.

॥ श्रीः ॥

सङ्गीतमुक्तावलिः

देवनाचार्यविरचिता

[नाट्यशास्त्रम्]

शिरोमणिबिरुदभाजा
श्री. एन्. वेङ्कटरमणेन
संशोध्य तमिळ् - आङ्ग्लभाषा - प्रस्तावनासहिततया परिष्कृता

0322
Sarasvati Mahal Library. Thanjavur

निर्देशकः (डैरेक्टर)
तञ्जपुरी महाराजशरभोजी सरस्वतीमहाल् ग्रन्थालयः
तञ्जपुरी.

१९९१]

मूल्यम् रू, ४५-००

प्रथमावृत्तिः – १९९१.

प्रकाशनम् :–

तञ्जावूर् महाराजशरभोजी सरस्वतीमहाल् ग्रन्थालय –
कार्यकारिणीसमितिः तञ्जावूर्.

मुद्रकः

लक्ष्मी प्रिण्टर्स्, तञ्जावूर्.

Thanjavur Sarasvati Mahal Series No. 322

SANGEETA MUKTAVALI

of

DEVANACHARYA

[NATYA SASTRA]

★

Edited by :

Sri N. VENKATARAMANAN, B. A.,

Siromani, Guest Editor,

T. M. S. S. M, Library, Thanjavur.

Published By :

DIRECTOR

SARASVATI MAHAL LIBRARY,

THANJAVUR.

1991]

[Price Rs. 45-00

BIBLIOGRAPHICAL DATA

Title of the Book	Sangeeta Muktavali
Editor	N. Venkataramanan, B. A., Siromani, Guest Editor Sarasvati Mahal Library Thanjavur.
Publisher	M. Sadasivam, Director, Sarasvati Mahal Library Thanjavur.
Publication No.	322
Language	Sanskrit
Edition	First
Date of Publication	June 1991
Paper used	14.2 Kg. D. Demy
Size of the Book	14×21 Cms.
Printing type used	16 Pt.
Number of Pages	276
No. of Copies	500
Price	Rs. 45/-
Printers:	Lucme Printers, 1086, Kakkavattaram Thanjavur-9
Binding	Card Board
Subject	Natya Sastra

PREFACE

—0—

I have pleasure in releasing the book 'SANGITA MUKTHAVALI' which is one of the rare works of Devanachariar dealing with ABHINAYA and not Sangita Sastra. The subject matter of the book is well explained in Tamil and English by the editor in his elaborate introduction.

ABHINAYA means dancing with BHAVA of various RASAS arising from Sathvika, Rajasa and Tamasa gunas.

It is said that the fine art of dancing was staged by BHARATA with the help of Gandharvas and Apsaras and hence the art was named after Bharatha.

The word Bharatha having three letters (BHA-RA-TA) in another way represents BHA = Bhava, RA = Raga and TA = Tala which are the basic requirements for Abhinaya.

In this work the author defines first ABHINAYA NIRNAYA and then he describes various kinds of Anga-Upanga-Prathyanga. Bhowmi gathi - Akasiki Gathi, Margakarana etc. The author also gives short notes on seating arrangements of V. I. Ps and the (artists of) Play-back at the stage.

The editor Sri N. Venkataramanan, B.A., who is a retired Secretary of a Local bank is a scholar in Music and Sanskrit. My thanks are due to him for his sincere enthusiasm in bringing out a rare manuscript dealing with a critical subject. My thanks are also due to Thethiyoor Sri S. Krishnamurthi Sastri, Senior Sanskrit Pandit of Sarasvati Mahal who took special attention in comparing the press copy with the manuscript and correction of proof copies, for his sincere efforts in releasing this manuscript.

My thanks are also due to Lucme Printers of Thanjavur, for their neat printing work.

I express my gratitude to the Government of India for their financial help in publishing rare manuscripts like this.

I hope that this book will be very useful to dancing artists, learners of the art of dancing and hence this will be specially welcomed by them and by lovers of fine arts in general.

Prof. **M. SADASIVAM,**
DIRECTOR,
Sarasvati Mahal Library Society

Thanjavur,
10–6–1991.

முகவுரை

—0—

இசை தோன்றியது :

உலகில் மனிதனுக்குத்தான் எத்தனை ஏற்றம்? இத்தகைய சிறப்பு அவனுடைய பிறப்பினால் மட்டும் ஏற்படுவதில்லை. மனிதனும் பண்டொருநாள் ஏனைய விலங்குகளைப் போன்று தம் உள்ளத்தில் எழும் கருத்துக் களையும், உணர்ச்சிகளையும், பல்வித ஒலிகளை எழுப்பு வதன் மூலமும், தலை, கை, கால் போன்ற உறுப்புக்களை அசைத்தல் மூலமாகவும், வெளிப்படுத்தியிருக்கிறான். மற்றும், தான் மகிழும்போது சில இனிய ஒலிகளை வாயினாலும், பிற சாதனங்களாலும், எழுப்பி, தன் அங்க சேஷ்டைகளையும் செய்தான். இதுவே, பின்னர் நாளடைவில் பல்வேறு கட்டங்களில் ஓர் மொழியெனவும், இசைஎனவும், நாடகம் எனவும் முதிர்ச்சியை அடைந்தது என்று ஆராய்ச்சியாளர் கருதுவர். மனித சமுதாயம் வளர வளர நாகரீகமும்,காலதேசத்திற்கேற்ப இணைந்தே வளரலாயிற்று. கலைகள் பிறந்தன, வளர்ந்தன, மலர்ந் தன. அங்ஙனம் தோன்றிய கலைகளை அறுபத்துநான்கு என வரையறுத்தனர் ஆன்றோர். அவைகளில் ஒப்பற்ற இடத்தைப் பெற்று விளங்குபவன சங்கீதமும் நாட்டியமும் தான் என்றால் மிகையாகாது.

இசை காணும் சிறப்பு :

கலை என்பது மனிதனுடைய ருசிக்கேற்ப, மனோ பாவத்திற்கேற்ப அப்போதைக்கப்போதைய சூழ்நிலை, இடம், காலம் இவற்றையனுசரித்துப் பற்பல மாற்றங் களையும், திருத்தங்களையும் கொண்டு வளருவதாகும். ஆனால், விஞ்ஞானம் என்பது தனக்கென நிர்ணயிக்கப்

பட்ட சில விதிகளையும், நியதிகளையும், எக்காலத்திற்கும் எவ்விடத்திற்கும் ஏற்ற வகையில் அதிக மாற்றங்களுக்கு இடங்கொடாமல் வளர்ந்துவரும் நிலையிலும் நிலைத்த கொள்கைகள் விதிமுறைகள் இவற்றைப் பெற்று விளங்கும்.

சங்கீதமும், நாட்டியமும் கலையாகவும், விஞ்ஞான மாகவும், (சாஸ்திரமாகவும்) அமைந்து ஈடில்லாப்பெருமை யைச் சேர்த்துக்கொண்டன. ஒரு நாட்டின் கலாச்சாரம், நாகரீகம், சமூக வாழ்க்கை போன்றவற்றின் பிரதி பலிப்பாக அமைபவை கலைகளேயாம். பல்வேறு ருசி கொண்டிருப்பினும் பாமரர் முதல் பண்டிதர் வரை அனைவரையும் ஈர்க்கும் இயல்புடையவை சங்கீதமும் நாடகமும்தாம்.

சங்கீதத்தைக் காந்தர்வ வேதம் எனவும் ஸப்தஸ்வர வித்யை எனவும், புகழ்ந்து பேசுவர். நடனத்திற்கான பாட்யத்தை (ஓதுதலை) ருக்வேதத்திலிருந்தும், அபி நயத்தை (சைகை) யஜுர்வேதத்தினின்றும், கீதத்தை (இசை) ஸாமவேதத்தினின்றும், ரஸத்தை (உணர்ச்சி அல்லது அனுபவம்) அதர்வண வேதத்தினின்றும் எடுத்து உருவாக்கினர் என்று சங்கீத நூல்கள் இயம்புகின்றன. அதுமட்டுமல்ல. நாட்டியம் ஆடுபவனின் இடுப்பிற்குக் கீழ் உள்ள பகுதியைப் பிரமனாகவும், இடுப்பிற்குமேல் தோள்வரை திருமாலாகவும், தலையினை ஈசனாகவும் ஆக மும்மூர்த்தி வடிவில் பாவித்து மதிக்கவேண்டும் என்று சங்கீத சாஸ்திரங்கள் கூறுவதினின்று இவ்வாடல் கலை எத்துணைச் சிறப்புப் பெற்றது என்பதனை அறிய முடிகிறது.

நாட்டியம் மலர்ந்தது :

இத்தகைய நாட்டியக் கலை, பிரமன் முதன் முதலில் பரதமுனிவருக்கு உபதேசிக்க, அவர் கந்தர்வர்களையும்

அப்ஸரஸ்களையும், சேர்த்துக்கொண்டு சிவபெருமான் திருச்சன்னிதியில் ஆடிய காரணம் பற்றி இந்நாட்டியத்தைப் பரதநாட்டியம் என அழைக்கலானார்கள். மற்றும் 'ப' என்பது பாவத்தையும், 'ர' என்பது ராகத்தையும், 'த'என்பது தாளத்தையும் குறிப்பாக அமைந்து நாட்டியத்திற்குத் தேவையான பாவம், இசை, தாளம் இம்மூன்றின் சேர்க்கையே 'பரதம்' என குறிக்கப்படுகிறது.

இவ்வாறான நடனமே நாட்டியம், நிருத்தியம், நிருத்தம், எனப்பிரிக்கப்பட்டன. சீரியமுறையில் அமைத்து ஆடப்பெற்ற நாட்டியமே பின்னர் நாடகங்கள் தோன்றக் காரணமாயிற்று. சங்கீதரத்னாகரத்தை எழுதிய சார்ங்க தேவர் கைஜாடைகளால் உண்டாக்கக்கூடிய 'பாவாபிநயமே' நிருத்யம் என்கிறார். நிருத்தியத்துடன் கூடிய நாடகத்திற்குத்தான் நாட்டியம் என்று முன்பு வழக்கு இருந்தது. எனவே, நாடகத்தை நாட்டியமாகவே பண்டைய காலத்தில் ஆடிக்காட்டினர். வடமொழி நூல்களில் நாடகம் நடிக்கப்பட்டது என்று கூறாமல் நாடகம் நாட்டியமாடப்பட்டது என்று கூறப்பட்டதே இதற்குச்சான்றாகக்கூறலாம். இதன் அடிப்படையில்தான் தமிழ்நாட்டில் குறவஞ்சி நாடகமும், பாகவதமேளாவும், மலையாளத்தில் கதகளி சாக்கியர் கூத்தும், கர்நாடகத்தில் யட்சகானமும், ஆந்திரத்தில் கூயச்சுப்பூடியும், (குச்சுப்புடி) தோன்றின. மற்றும் தமிழ்நாட்டில் பின்னணிப் பாட்டுடன் ஒன்று அல்லது இரண்டு நடிகைகள் நின்றாடுதலைச் 'சதிர்' என்று அழைத்தனர். அதே போன்று ஆண்,பெண் இருபாலாரும் சேர்ந்து ஆடுதலைப் 'பள்ளு'எனவும் இயம்பினர். ஆடற்கலை பாரதத்துணைக் கண்டத்தில் ஒவ்வோர் மாநிலத்திலும் வெவ்வேறான பெயர்களால் வழங்கப்பட்டாலும், அடிப்படை ஒன்றே. அஸ்ஸாமின் மணிப்புரிநடனம், குஜராத்தின் ராஸலீலை மற்றும் கர்பா நடனம், ஒரிஸாவின் பல்வித நாட்டிய நாடகங்களும் சிறப்பாகப் போற்றப்படுகின்றன.

உள்ளத்தில் எழும் உணர்வுகளைக் காண்போருக்குத் தம் சைகைகள், முகபாவம் போன்றவற்றால் வெளிப் படுத்தும் பாங்கிற்கு நிருத்யம் எனப்பெயர். ரஸம், பாவம் இவை இன்றி லயத்தை மட்டுமே முக்கியமாகக் கொண்டு தாளக்கட்டுடன் ஆடுதலை 'நிருத்தம்' என்பர். அதாவது பாடுவதற்கேற்ப தாளக் கட்டுடன் கால் களால் லயத்துடன் கூடிய அடைவு பிடித்து சாரி நடை, குதித்தல், பாய்தல், வளைதல் சுற்றுதல் போன்ற உடற் செயல்களுடன் ஆடுவதே நிருத்தமாகும்.

நாடக பாத்திரங்கள் சரீர. ஆத்மீக நிலைகளைப் பாவவடிவில் சபையோர் கண் முன் வெளிப்படுத்துவதே அபிநயம் என்று அழைக்கப்படுகிறது. அதாவது சிருங்காராதி ரஸங்களையும், உணர்ச்சிகளையும், அங்க அசைவுகளால் நிரூபணம் செய்வதே அபிநயமாகும். (அபி-நீயதே - சபையோர் முன் கொண்டுவரப்படுகிறது என்பதால் அபிநயமாகிறது).

தாண்டவம் என்பது ஆண்களுடைய நடனமாகும்! பெண்டிர் ஆடலை லாஸ்யம் என்பர். முன்னர் பரத முனிவருக்கு பார்வதீதேவீ லாஸ்யத்தை உபதேசித்துப் பின்னர் உஷாவிற்குக்கற்பித்தார், தொடர்ந்து உஷா துவாரகை கோபியர்களுக்கு உபதேசித்ததாகவும். அக் கலையை சௌராஷ்டிரப்பெண்கள் கற்று வெளியுலகத்தில் பரப்பியதாகவும் கூறுவர்.

நூலாசிரியர் அறிமுகம்

அபிநயம் என்பது பற்றி விளக்கும் பல நூல்களில் ஒன்றாக அமைந்தது ''ஸங்கீத முக்தாவளி'' என்பது. இதனை விஜயநகர அரசர் ப்ரௌட தேவராஜன் சபையை அலங்கரித்த (1406-1422. கி.பி) தேவனா-

சார்யார் என்பவரே வடமொழியில் செய்யுள் வடிவில் இயற்றியுள்ளார். ''ஸ்மிருதி சந்திரிகா'' என்ற நூலை எழுதிய தேவனா(த)பட்டர் என்பவரும் இவரே என்று ஆன்றோர் கருதுகின்றனர். அவரை தேவேந்திராசார்யர் என்று அழைப்பதும் உண்டு. மாபெரும் புலவரான 'ருத்ரன்' என்பவருடைய மாணாக்கராக இவர் திகழ்ந் தவர். ஆடல், பாடல், வாத்யம், இம் மூன்றிலும் இரத்தினமாக விளங்கிய காரணத்தால் இக்கவி தன்னை ''தௌர்யத்ரிக சிந்தாமணி'' என்று அழைத்துக் கொண்டார்.

பண்டை நாட்களில் இசை, நிருத்யம், வாத்திய சங்கீதம் இம்மூன்றையுமே சங்கீதம் என்று அழைத்த காரணத்தால் இந்நூலாசிரியர் தேவனாசாரியார் தம் நூலுக்கு ''ஸங்கீத முக்தாவளி'' என்று பெயரிட்டிருப் பினும், அதில் இசையைப் பற்றியோ, இசைக் கருவி களைப் பற்றியோ கூறாமல் ''ஆடற்கலை'' ஒன்றை மட்டும் பொருளாகக் கொண்டு, நிருத்த பேதங்கள், பாத்திர லக்ஷணம், ஸ்தான லக்ஷணம், ஆஸன லக்ஷணம், கதி லக்ஷணம், சரணலக்ஷணம் போன்றவற்றைக் குறிப்பாகத் தொட்டுக் காண்பித்து நிருத்தாங்கங்களின் லக்ஷணங்களைத் தெளிவாகவும், வெகு விரிவாகவும் எடுத்துக் கூறியுள்ளார்.

''ஸங்கீத முக்தாவளி'' நூலில் காணக் கிடைக்கும் விஷயங்களின் சுருக்கம்.

1. அபிநய நிர்ணயம் :

ஸத்வம், ரஜஸ், தமஸ் என்ற முக்குணத்தின் அடிப் படையில் எழும் சிருங்காராதி நவரஸங்களிலிருந்து ஏற்படும் பாவத்துடன் ஆடுதலே அபிநயம் எனப்படும். இது ஆங்கிகம், வாசிகம், ஆஹார்யம், ஸாத்விகம், என நான்கு வகைப்படும். ஒரு குறிப்பிட்ட பாத்திரம்

எப்படிப் பார்வைக்கு அமைதல் வேண்டும், எப்படி நடித்தல் வேண்டும், எங்ஙனம் பாவங்களைக் கொள்ள வேண்டும், அப்பாவங்களை எப்படி அங்க அசைவுகளால் வெளிப்படுத்த வேண்டும். இது போன்ற நியதிகளை விளக்குவது ஆங்கிசமாகும். அதாவது உடலின், அங்கங்களை அங்கம், பிரத்யங்கம், உபாங்கம் என மூன்று வகையாகப் பிரித்து அவ்வங்கங்களை முக்கியமாகக் கொண்ட அபிநயத்தை ஆங்கிகம் என்றழைத்தனர்.

உச்சரிப்பு, சப்த பேதங்கள், பாஷை நயம், ஓசையின்பம் முதலியவற்றை ஓர் நியதிக்குக் கட்டுப்படுத்திய நிலையில் ஆடப்பெறுவது வாசிக அபிநயமாகும்.

நடிகர்களின் உடை, அலங்காரம் முதலியவற்றை நிர்ணயிப்பதுடன் ஒரு பாத்திரத்தின் இனம், சமயம், சமூகத்தில் ஸ்தானம் இவற்றைப் பாகுபாடு செய்துகாட்ட எவ்வகையான அலங்காரத்தை (ஒப்பனையை) மேற்கொள்ள வேண்டும் என்பதைத் தெளிவாக விளக்குகிறது ஆஹார்யாபிநயமாகும்.

சமாதிநிலை, வியர்த்தல், மயிர்க்கூச்சம், குரல் மாற்றம், நடுங்குதல், முகப்பொலிவுமாற்றம், கண்ணீர் வடித்தல், மயக்கமுறுதல் போன்ற ஒரு மனிதனின் எண்வகை மானோநிலைகளை வெளிப்படுத்தும் முறையை உணர்த்துவது ஸாத்விகாபிநயமாகும்.

மேற்கூறிய பிரிவுகளன்றி இஃது உத்தமம், மத்யமம், அதமம் என்றும், முக்கியத்துவத்தைப் பொறுத்து வாக்பிரதானம், அங்கப்பிரதானம், அபிநயஸத்வ ப்ரதானம் எனவும் இவ்வபிநயம் வகுக்கப்பட்டுள்ளது. இதில் ஆங்கிகம், என்ற அபிநயம் அங்குரம், குசா, சாளா, நாட்யோதயம். நிருத்யர்ங்குரம், என ஆறு உட்பிரிவு

களைக் கொண்டதாம். இஃதன்றி ஆத்மஸ்தம், மத்யஸ்தம், பரஸ்தம் என்ற பிரிவுகளையும் தனக்குள் கொண்டுள்ளது.

பொதுவாகப் பல்வேறு உணர்வுகளையும், ஆகாயம், பூமி, 'கடல் உதயம், அஸ்தமனம், நகரம், தேவர்கள், அரசன், ஸ்த்ரீ, பல்வேறு மிருகங்கள் பக்ஷிகள் இவை போன்றவற்றின் பெயரைக் கூறாமல் ''சாடை''யைக் கொண்டு பொருளுணரச் செய்வதே அபிநயமாகும்.

நிருத்தம் என்ற அபிநயம் ப்ரேரணம், ப்ரேங்கணம் குண்டலீ, தாண்டராஸகம் என நான்கு பிரிவுகளைக் கொண்டது.

இசைக்கருவிகளின் சொற்களுக்கேற்ப ஓர் ஸாமானிய ஆடவன் தன் பல்விதக்கால் அடிகள், இடுப்பு, முழங்கால் போன்றவைகளின் அசைவுகளைக் காட்டி ஆடுதல் ப்ரேரணமாகும்.

ஆண், பெண் இருபாலாரும் இசை மற்றும் இசைக் கருவிகளுடன் தம் கற்பனைக்கேற்பப் பலவித ரஸபாவங் களைக் காட்டி ஆடுதல் ப்ரேங்கணம் என்றழைக்கப்படும்.

கர்நாடகப் பெண்டிர் அனையத் தம்மை அலங்கரித்துக் கொண்டு சிருங்காரரஸம் ததும்ப மென்மையிளிர ஆடுதல் குண்டலீ எனப்படும்.

கோபியருடன் கண்ணன் விளையாடிய கோலாட்ட லீலை (ராஸலீலை) தாண்டராஸகம் அல்லது தாண்ட லாஸ்யம் என வழங்கப்படுகிறது. இது பதினாறு அங்குல நீளமும், இரண்டு அங்குல பருமனும் கொண்ட பல நிறங்கள் தீட்டப்பட்ட குச்சிகளைக் கையில் கொண்டு ஸ்த்ரீகள் தம் தலை, இடுப்பு இவைகளை அசைத்து

இசைக்கேற்பக் கொட்டி ஆடுதல் ''தாண்ட ராஸகம்'' எனப்படும்.

மேலும் விருத்தங்கள் போன்ற லயம் (தாளக்கட்டு) இல்லாதவற்றை இசைக்க அவ்விசைக்கேற்பப் பொருள் விளங்குமாறு பொருத்தமான பாவங்களை வெளிப்படுத்தி ஆடுதலை ''கீதானுகம்'' (இசையையனுசரித்து) என்றும் வாய்ப்பாட்டே இன்றி இசைக்கருவிகளின் தாள ஒலிகளை மட்டும் பின்பற்றி ஆடுதலை ''வாத்யானுகம்'' என்றும், தாளக்கட்டோடு கூடிய பாடல்களுக்கேற்ப வாய்ப்பாட்டு, வாத்தியங்கள் இவ்விரண்டையும் பொருத்து ஆடுதலைக் கீதவாத்யானுகம் என்றும் நூலாசிரியர் வகைப்படுத்து கிறார்.

நிருத்தாங்கங்கள் :

அபிநயத்திற்கு முக்கிய உறுப்புக்களாகக் கருதப் படுபவை தலை, கழுத்து, மார்பு, இரு விலாப்புரங்கள், இடுப்பு, பாதம், இவையாகும் (சிலர் இருதோள்களையும் சேர்ப்பர்)

ப்ரத்யங்கங்கள் :-

கழுத்து, புஜங்கள், முதுகு, வயிறு, துடைகள், முழங் கால்கள் முதலியனவாம்.

உபாங்கங்கள் :-

பார்வை, கண்கள், இமைகள், கருவிழிகள், கன்னங் கள், மூக்கு, மூச்சு, பற்கள், உதடுகள், நாக்கு, முகவாய்க் கட்டை இவை முகத்திலுள்ளவையாம்.

இவையன்றி மணிக்கட்டுகள், முழங்கால்கள், ஆபரணங்கள், ஆகிய மூன்றும் உபாங்கங்களாகச் சேர்க்

கப்படுகின்றன. மேலும், உடலிலுள்ள ஏனைய உறுப்புக்களான குதிகால்கள், கணுக்கால்கள். கால் விரல்கள், கைவிரல்கள், உள்ளங்கைகள், உள்ளங்கால்கள் இவையும், அபிநயத்தில் உபாங்கங்களெனக் கொள்ளப்படுகின்றன.

சிரோபேதங்கள் (தலையின் அசைவுகளும், அவைகளின் நிலைகளும்)

அபிநயம் செய்யுங்கால் நிகழும் அசைவுகளைத் துதம், விதுதம், ஆதூதம், அவதூதம், கம்பிதம், ஆகம்பிதம் உத்வாஹிதம், பரிவாஹிதம், அஞ்சிதம், நிகுஞ்சிதம், பராவிருத்தம், உத்க்ஷிப்தம், அதோமுகம், லோலிதம் எனப் பதினான்காகப் பிரிப்பர். மற்றும், அசைக்கப்படும் தலையின் போக்கை அனுசரித்து திர்யங்நதோன்னதகம், திர்யக்கதம், உன்னதம், ஸ்கந்தானதம், ஆராத்ரிகம், ஸமம், பார்ச்வாபிமுகம் என ஏழு வகையாகவும் பிரிப்பர்.

ஹஸ்த லக்ஷணமும் — நிருத்தாங்கலக்ஷணங்களும்

அபிநயத்தில் கையாளப்படும் கை அசைவுகளுக்கான முத்திரைகளை அஸம்யுத ஹஸ்தம் (ஒற்றைக் கைகள்) என்றும், ஸம்யுத ஹஸ்தம் (இரட்டைக் கைகள்) எனவும் பெரும் இருவகையாக வகைப் படுத்துவர். அவைகளில் ஒரே கையினை அசைப்பதில் முப்பத்திரண்டு விதங்கள் உள்ளன. அவையாவன பதாகம், த்ரிபதாகம், கர்த்தரீ முகம், அர்த்தசந்திரம், அராளம், முஷ்டி, சிகரம், கபித்தம் கடகாவக்திரம், சுகதுண்டம், காங்கலம், பத்மகோசம், அலபல்லவம், சூசீமுகம், சர்ப்பசிரசு, சதுரம், மிருகசீருஷம், ஹம்ஸாஸ்யம், ஹம்ஸபக்ஷம், பிரமரம், முகுளம், ஊர்த்வ நாபம், ஸந்தம்சகம், தாம்ரசூடம், வராபயம் நிகுஞ்சம் த்விசிரம் பாணஹஸ்தம் ஸிம்ஹாஸ்யம் மயூரம், அர்த்தபதாகம், ஸூசி என்பனவாகும். அதே போன்று இரட்டைக்கைகள் (ஸம்யுத ஹஸ்தங்கள்) புஷ்பபுடம்,

அஞ்சலி, கபோதம் கர்கடம் ஸ்வஸ்திகம் டோலம் மகரம் வர்தமானகம் கஜதந்தம் கடகாவர்தமானகம் நிஷதம் உத்ஸங்கம் அவஹித்தம் பதாகாகர்த்நரீ என்றும் பிரித்துள்ளனர்.

வாயால் கூறாமல் அபிநயம் மூலம் விளக்கப்பட வேண்டிய பொருள்கள் ஒவ்வொன்றையும் எப்படிக் கை சாடை மூலம் காண்பிப்பது, அல்லது மனோ பாவத்தை எங்ஙனம் கைசாடை கொண்டு வெளிப்படுத்துவது என்பதை விளக்குவதே ஹஸ்தலக்ஷணங்களின் பயனாம். இஃதன்றி ஸாமான்ய நிருத்தத்திற்கு மட்டும் பயன்படக்கூடிய ஹஸ்தங்களையும் நூலாசிரியர் விளக்கியுள்ளார்

இது சதுரச்ரம், உத்திருதம், தலமுகம், ஸ்வஸ்திகம், விப்ரகீர்ணம், அராளகடகாமுகம், ஆவித்தம், வக்ரம், ஸூச்யாஸ்யம்,ரேசிதம்,அர்த்தரேசிதம்,நிதம்பம்,பல்லவம் கேசபந்தம்,கர்த்தரீமுகம்,உத்தானவஞ்சிதம்,லதாஹஸ்தம் கரிஹஸ்தம், பக்ஷவஞ்சிதம், பக்ஷப்ரத்யோதகம், தண்டபக்ஷம், கருடபக்ஷகம் ஊர்த்வமண்டலீ, பார்சுவமண்டலீ, உர:பார்ச் வார்தமண்டலம், முஷ்டிகஸ்வஸ்திகம், நளினீ பத்மகோசம் அலபத்மம், உத்பாணம், லலிதம் என, முப்பது வகைப்படும். இவையன்றிக் கைகளை நீட்டுதல் சுழற்றுதல், மேலும் கீழும் அசைத்தல், பக்கவாட்டில் அசைத்தல் போன்றவைகளை ப்ரஸாரணம், கூர்ணனம் பிரமணம், ஸம்ஸ்நதி, விச்புதி, லுடனம், பார்ச்வாத் பார்சுவகதி ஊர்த்வாதோகதி என்று எட்டு வகையாகவும் நூலாசிரியர் பிரித்துள்ளார். அதுடன் ஹஸ்தசாரங்கள் பதினைந்து குறிப்பிடப்பட்டுள்ளன.

ஹஸ்தகர்மா

தொடர்ந்து நூலாசிரியர் ஹஸ்தகர்மாவாக இருபது விதங்களை தூனனம் ஸம்சிலேஷம், விச்லேஷம்

ஆக்ஷேபம், ரக்ஷணம், மோக்ஷம், நிக்ரஹம், பரிக்ரஹம், உத்கிருஷ்டி, ஆகிருஷ்டி, விகிருஷ்டி, தாடனம், த்ரோடனம், சேதனம், பேதனம், ஸ்போடனம், மோடனம், விஸர்ஜனம், ஆஹ்வானம், தர்ஜனம், என்று கூறி விளக்கமும் கூறுகிறார்.

அபிநயத்தில் ஏற்படும் மார்பு அசைவுகளான ஸமம், ஆபுக்னம், நிபுக்னம், ப்ரகம்பிதம், உத்வாஹிதம், என்பன வற்றை விளக்கி தொடர்ந்து உன்னதம், ப்ஸாரிதம், நமிதம், விவர்த்திதம், அபஸ்ருதம் என்ற ஐந்து வகைப் பார்சுவங்களின் இலட்சணங்களைக் கூறுகிறார்.

தொடர்ந்து கம்பிதா, உத்வாஹிதா, சின்ஹா, விவிருத்தா, ரேசிதா என்ற ஐந்து வகை இடுப்பு நெளிவு களின் இலட்சணங்களை நூலாசிரியர் விவரிக்கிறார்.

ஆடலின் மற்றோர் முக்கிய அம்சமான பாதங்களை ஸமம், குஞ்சிதம், ஸூசி, அக்ரதலஸஞ்சரம், உத்கட்டிதம், அஞ்சிதம் என்று ஆறுவகையாகப் பிரிக்கும் நூலாசிரியர் மற்ற சிலரின் கருத்துப்படி த்ராடிதம் கட்டிதம், கடிதோத் ஸேதம், மர்திதம், அக்ரம், பார்ச்வகம், பார்ச்வஸ்திதம் என ஏழுவகைப் பாதங்களினுடையவும் இலட்சணங்களைத் தெளிவாகக் காட்டியுள்ளார். அத்துடன், தொடர்ந்து ஸ்திதி சலனம், ப்ரமணம், ஓடனம், உத்க்ஷிப்தம், அவ க்ஷேபம், தாடனம் பூமிகுட்டனம், ஸம்சிலேஷம்.விச்லேஷம் ஸரணம், ப்ரஸாரணம், ஆக்ஷேபம், விக்ஷேபம், டோலனம், பரிவர்த்தனம், ப்லுதிகம்பிதம், கர்ஷணம், மர்தனம், வேஷ்டனம், விஷமசஞ்சாரம், சங்கிரமணம் என இருபத்து நான்கு பாதசாரங்களை (Steps) விளக்கிக் கூறுகிறார்.

நர்த்தகியின் தோள்களை ஸமம் எகோச்சம் கர்ண லக்னம், லோலிதம், ஸ்ரஸ்தம், உச்ரிதம், த்ர்யச்ரம் என ஏழு வகைகளாக விளக்கி நிருத்தாங்கங்களில் பிரதான

உறுப்புக்களின் லக்ஷணங்களின் விவரணத்தை நூலாசிரியர் முடிக்கிறார்.

தொடர்ந்து ப்ரத்யங்கங்களின் இலட்சணங்கள் விளக்கப்படுகின்றன.

ப்ரத்யங்க லக்ஷணங்கள்

கழுத்து

இவை ஸிமா, நிவிருத்தா, லலிதா, ரேசிதா, அஞ்சிதா த்ர்யச்ரா, நதா, உன்னதா, ஆகுஞ்சிதா, கம்பிதா எனப் பத்து வகைகளாகும்.

பாஹு (புஜம்)

இது ஊர்த்வஸ்தம், அதோகதம், பச்சாத்கதம், திர்யக்பார்ச்வகம், புரோகதம், அஞ்சிதம், ஸ்வஸ்திகம், உத்வேஷ்டிதம், உபவேஷ்டிதம், லுடிதம், மண்டலகதி அபவித்தம், ஆவித்தம், ஸரளம், நம்ரம், குஞ்சிதம், ஆந்தோளிகம், உத்ஸாரிதம், வலிதம், வலிதவர்த்திதம், சித்ாம் என்று இருபத்திரண்டு வகை கொண்டதாகும்.

ப்ருஷ்டம் (புட்டம்/back)

இது லலிதம், வலிதம், நதம், ஸமம் என நான்கு வகைப்படும்.

வயிறு

ஸமம், கல்லம், சஞ்சலம், பூர்ணம், க்ஷாமம், என்று ஐந்து விதங்களாம்.

பின்னர் நூலாசிரியர் கம்பிதம், வலிதம். ஸ்தப்தம், உத்வர்த்திதம், நிவர்த்திதம் என (நர்த்தகியின்) துடை

அசைவுகளையும்,உத்க்ஷிப்தா நதாக்ஷிப்தா,ஆவர்த்திதா, பரிவர்த்திதா, நிஃஸ்ருதா, திரஸ்ச்சீனா பராவிருத்தா கம்பிதா உதிதா என பத்துவித முழங்கால் லக்ஷணங்களையும் தெளிவுபடுத்துகிறார்.

அடுத்து, ஸமம், ஸம்ஹதம், குஞ்சிதம், அர்த, குஞ்சிதம், உன்னதம், ஆனதம், விவிருதம் என ஏழுவகை ஜானுவும், (முழங்கால் சந்தி) நிகுஞ்சம், ஆகுஞ்சிதம், ப்ரமிதம், ஸமம், சலம் என்ற ஐந்து வகை மணிக்கட்டுகளும் விளக்கப்பட்டு ப்ரத்யங்கங்களின் விவரணம் முடிவு பெறுகிறது.

உபாங்க லக்ஷணங்கள்

கண்கள்

முகத்தில் மட்டும் உள்ள அங்கங்களே உபாங்கங்களாம். சிருங்காரம், வீரம், கருணா, ஹாஸ்யம், ரௌத்ரம், பயானகம், பீபத்ஸம், அத்புதம் என்ற எண் வகை ரஸங்களை வெளிப்படுத்தும் கண்களை முப்பத்தாறு பேதங்கள் கொண்டவைகளாகவும், அடுத்து பதிதா ஸஹஜா உத்க்ஷிப்தா, ரேசிதா, குஞ்சிதா, ப்ருகுடீ, சதுரா என ஏழுவகையான கண்புருவ நெளித்தலையும் விவரித்து ப்ரஸ்ருதம், குஞ்சிதம்,விவர்த்திதம், விதாதடிம், பிஹிதம், ஸ்புரிதம், உன்மேஷிதம், நிமேஷிதம், ஸமம் என ஒன்பது வகையான கண்ணிமைகளுக்கான இலட்சணங்களையும் குறிப்பிடுகிறார். பின்னர், கருவிழிகளின் செயல்களை (நோக்குகளை) ப்ரமணம், வலனம், ஸமுத்விருத்தம், பாதம், சலனம், ப்ரவேசனம், பரிவர்த்தனம், நிஷ்கிராமம், ப்ராக்ருதம் என்று வகைப்படுத்தி அக் கருவிழிகளை, சிருங்காராதி ரஸங்களுக்கேற்ப எவ்வாறு அசைக்கவேண்டும் என்பதையும் நூலாசிரியர் விளக்குகிறார். அத்துடன் மேற்கூறியவாறு விஷயாபிமுகமான

கருவிழிகளின் சேட்டைகளை ஸமம், ஸாசி, ஆலோகிதம், ப்ரவிலோகிதம், விலோகிதம், உல்லோகிதம், அனு விருத்தம், அவலோகிதம் என்று எட்டுவிதமாக விளக்கு கிறார்.

கபோலம் (கன்னங்கள்)

கன்னத்தை ஸமம், குஞ்சிதம், ப்புல்லம், பூர்ணம் க்ஷாமம், கம்பிதம், என அறுவகையாக விவரித்து, ஸமா, நதா, மந்தா, விகிருஷ்டா, விகூணிதா, உத்புல்லா என்று ஆறுவகையாக மூக்கின் லக்ஷணங்களையும் ஆசிரியர் கூறுகிறார்.

அடுத்து ஸமம், சலம், ஸ்தப்தம், நிரஸ்தம், ஸ்தா பிதம் அல்லது உல்லாஸிதம், விமுக்தம், விஸ்மிருதம், ஸ்கலிதம், பிரஸ்ருதம் என்றும் அவைகளோடு இணைந்த தாக ப்ராந்தம் ஆந்தோளிதம், பூத்கிருதம் ஸீத்கிருதம் என்பவைகளையும் அடக்கி மூச்சுக் காற்றின் லக்ஷணங் களை விளக்குகிறார்.

இவைகளின்றி நர்த்தகியின் முகவாய்க் கட்டையை ச்வஸிதம் வலிதம் வக்ரம் ஸ்புரிதம் ஸம்ஹதம் சலம் வ்யா கீர்ணம் போன்று வகைப்படுத்தியதுடன் புக்னம், வியா புக்னம், உத்வாஹி, விவிருதம், விதுதம், விநிவிருத்தம் என்ற அறுவகை முக லக்ஷணங்களையும் நூலாசிரியர் தெளிவாக்குகிறார்.

தொடர்ந்து பார்ஷ்ணி, ஸமுத்கம் விகாஸீ ஆயதம் போன்ற கீழ் உதடுகளின் வகைகளும், குட்டனம், கண்டனம், ஸமம், தஷ்டம், நிகர்ஷணம், சின்னம், தம்சனம், சுக்கிதம் என்ற எண்வகைப் பற்களின் செயல் களும், மேலும் அறுவித நாக்குகளின் லக்ஷணங்களும் இறுதியாகக் கூறப்பட்டு உபாங்கங்களின் வருணனை இனிது நிறைவு பெறுகிறது. கைவிரல்களை முன்னரே

வகைப்படுத்திக் கூறியவாறு ஈண்டு அறுவகைக் கால் விரல்களையும் அறுவகை உள்ளங்கால்களையும் சுருக்க மாகக் கூறியுள்ளார்.

இவ்வாறு அனைத்து அங்கங்களின் லக்ஷணங்களை வெளிப்படுத்திய பின்னர் நர்த்தகி தன் மனோவிருத்தியை யும் ரஸங்களையும் முகபாவத்தினால் வெளிப்படுத்த வேண்டி எந்தெந்த நிறமுகப் பூச்சுகளை உபயோகிக்க வேண்டும் என்பதையும் நூலாசிரியர் குறிப்பிடுகிறார்,

நிருத்த கதிகள்

பின்னர் நிருத்த ஆரம்பத்தில் அரங்க மேடையில் நர்த்தகி நிற்கவேண்டிய இடம், அதே போன்று ஆட்டம் முடிவில் நிற்கவேண்டிய இடம் இவைகளும் விளக்கப் பட்டுள்ளன. இவ்வத்தியாயத்தைத் தொடர்ந்து அங்கம், உபாங்கம், பிரத்யங்கங்கங்களால் ஏற்படும் பலவித கதிகளை "சாரி" எனக் குறிப்பிட்டு அதனைப் "பூமிகதி" என பதினாறு வகைகளாகவும் " ஆகாசிகீகதி " எனப் பதினாறு வகைகளாகவும் நூலாசிரியர் பிரித்துக் காட்டுகிறார்.

அடுத்து, அந்தந்த தேச அரசர்களால் அவரவர்கள் சம்பிரதாயப்படி தம் தாய்மொழியில் பாடி ஆடுதலை "தேசீ நிருத்தம்" எனக் குறிப்பிட்டு ரதசக்ரா முதலிய நாற்பத்தைந்து விதங்களை பௌம்ய வகைகளாகவும் ஆகாசிக முதலிய இருபது விதங்களை ஆகாசிக வகையாகவும் பிரித்து அதற்கான லக்ஷணங்களையும் நூலாசிரியர் விளக்கியுள்ளார்.

தொடர்ந்து ரேசகங்களை கண்டரேசகம், ஹஸ்த ரேசகம், பார்தரேசகம் என்றும் அதன் செயல்களை ப்ரமணம் தூனனம் நிர்கதி, கதி, உத்கதி, அதோகதி திர்யக்கதி கம்பனம் என்று எண்வகையாகவும் குறிப்பிடு கிறார்.

பாதநிகுட்டனம் என்ற சாரி வகைகளை இலக்கணத்துடன் கூறி சிருங்காரம், வீரம், கருணா, அத்புதம், ஹாஸ்யம் பயானகம் ரௌத்ரம் பீபத்ஸம் ஆகிய எண் வகை ரஸங்களின் தன்மையையும், அது வெளிப்படும் நிலையான ஸ்தாயீபாவம், வியபிசாரிபாவம் போன்றவற்றையும், அந்தந்த ரஸங்களுக்கேற்ற நிருத்தகதிகளின் லக்ஷணங்களையும் தெளிவாகக் கூறுகிறார்.

பலவித தாளக்கட்டுகளுடன் கூடிய இந்த நிருத்த கதிகள் ருஜு, வக்ரா, கோணப்ரஸாரிணீ, சிருங்கலா, ஸங்கினீ, ஸ்வஸ்திக,சாரணீ, வக்ரகோணா, பார்சுவ சாரா, மண்டலீ. அர்த்த மண்டலீ, திர்யஸ்ரா, சதுரஸ்ரா, நாகபந்தா, ஆவித்த ஸ்வஸ்திகா. கிரமபார்சுவபிரதர்சினீ பரிப்ரமணசாரா, வியாகீர்ணபதஸஞ்சாரா, கஞ்சிகா, மதாக்ராந்தா, ஸம்புடசாரிணீ, விசக்தி என இருபது வகைப்படும் என்பதை லக்ஷணங்களுடன் நூலாசிரியர் விளக்கியுள்ளார்.

அத்துடன், பரத நாட்டியத்தின் ஓர் முக்கியப் பகுதியான மார்ககரணங்கள் ஒரு நூற்று இருபதை விளக்கி தேசீகரணம் அல்லது உத்ப்லுதி கரணங்களான இருபத்தி ஒன்றினையும் விவரித்துள்ளார். அடுத்து, நிருத்தத்தில் உடலைச் சுழற்றுவதை, ப்ரமரீ, எனப் பெயரிட்டு அதனை முப்பத்திரண்டாகப் பிரித்து ஆடலில் ஓர் வியப்பினை சபையோர்களுக்கு உண்டாக்குவதே இந்த ப்ரமரியின் பயன் எனவும் தெளிவு படுத்தியுள்ளார்.

பௌம்யம் ஆகாசிகீ என்ற தலைப்பில் பல்வித மண்டலங்களை விளக்கிஅங்கஹாரம் முப்பந்திரண்டினை விவரித்துள்ளார்.

சிக்ஷாவிதி ;

பின்னர் "சிக்ஷாவிதி" என்ற தலைப்பில் ஆடல் தொடங்கவேண்டிய விதிமுறைகளைக் குறிப்பிடுகிறார்.

அதாவது நர்த்தகி மங்களநீராடித்தன்னை நல்ல ஒப்பனையினால் அலங்கரித்துக் கொண்டு, பெரியோர்களால் நிச்சயிக்கப்பட்ட நன்னாளில், சுபமுகூர்த்தத்தில் முற்பகலில் நாடக அரங்கத்தில் (சபையில்) பல்வேறு பண்டிதர்கள் குழுமியிருக்க, விநாயகர், ஸரஸ்வதீ, சிவன், பார்வதி, பிரும்மா, விஷ்ணு, லக்ஷ்மி, லோகபாலகர்கள், ஸித்த வித்யாதரர்கள், பலவித வாத்யங்கள் இவைகளை முறையே வணங்கித் தன் பொருளாதார வசதிக்கேற்ப ஆசிரியரைக் கௌரவித்து வணங்கித் தொடர்ந்து ஏனைய முக்கியப் பெரியோர்களையும் வணங்கி ஆசி பெற்று ஆடலைத் தொடங்கவேண்டும் என்ற விதிமுறை நன்கு விளக்கப்பட்டுள்ளது.

பிருந்தலக்ஷணம் :

ஓர் ஆடல் நிகழ்ச்சிக்குப் பிரதான நர்த்தகர்களும் மற்றும் ஓர் வாத்தியக்குழுவும் தேவை. இந்நிகழ்ச்சிக்குப் பெண்டிர்களில் இருவர் பின்னணி இசைக்க, இருவர் குழலூத, ஒருவர் காஹள வாத்தியம் முழங்க, ஒருவர் தாளம்போட நிகழ்ச்சியின் துவக்கத்தில் ஒவ்வொருவராக பிருந்த (கோஷ்டி) கானத்தை இசைத்துத் தொடர்ந்து இரு இரு மடங்குகளாக இவ்வாறு மேளம் கட்டவேண்டும் இந்த கோஷ்டியில் ஒரு அம்புஜிகனும், ஓர் ஆண் பாடகரும் இடம் பெறுவர். இதன்றித் தேவைக்கு ஏற்ப இவ்வாத்தியக் குழுவை அதிகரித்து அல்லது குறைத்து அமைத்துக் கொள்ளலாம்.

ஸாமாஜிக (சபையோர்) லக்ஷணம் :

சபையோர் நல்ல அறிவாளிகளாகவும் கலை ரஸனையுள்ளவர்களாகவும், தூயமனம் கொண்டவர்களாகவும், குண தோஷங்களை அறிபவர்களாகவும், பொறாமையற்றவர்களாகவும், நற்குணம் பெற்றவர்களாகவும் இருத்தல் வேண்டும் என்பதைக்கூறி அத்துடன் சபாபதி

எவ்வாறு இருக்கவேண்டும், சபா மண்டபம் எவ்வாறு அமையவேண்டும் என்பதும் தெளிவாக விளக்கப்பட்டது.

நாட்டிய அரங்கு :

கொலு மண்டபத்தில், சிங்காதனத்தில் அரசன் கிழக்கு நோக்கி அமர்ந்திருக்க வேண்டும். அரசனது வலதுபுறம் ராஜகுமாரர்களும், மஹாமாத்ரர்களும் அமர வேண்டும். அரசனின் இடக்கைப்புறம் நாட்டிய சாஸ்திரம் மற்றும் ஏனைய மொழி சாஸ்திர பண்டிதர்கள், மாகதர்கள், வந்திகள், நடர்கள் அமர்ந்திருத்தல் வேண்டும். அரசருக்கு மேற்கே நல்ல அழகிளான ஒப்பனை செய்து கொண்ட சேவாகர்த்ரிகள், (பணிப் பெண்கள்) மற்றும் அழகிய யுவதிகள் உட்கார்ந்திருக்க வேண்டும். அரங்கமேடையின் தென்புறத்தில் பின்னணிப் பாடகர்களும், பாடகிகளும், வடபுறம் மிருதங்கம் முதலிய வாத்யக்காரர்களும், முன்புறம் நர்த்தகிகளும், தாளம் போடுபவர்களும் அமரவேண்டும். இதுவன்றி உசிதப் படி அந்தந்த நேரத்தில் இடையே ஆடல் புரிபவர்கள் அரங்கத்தில் பிரவேசிக்க வேண்டும். ஆடல் நிகழ்ச்சி தொடங்கும் முன், சேர்ந்து வாத்யக் குழுவினரின் கான ஒலி இசைக்கப்பட்டு பின்னர் சப்தம், தாளம் இவை களோடு கூடிய பாடல்கள், அடுத்துத் திரை திறக்கப்பட்ட வுடன் நர்த்தகீ அல்லது நர்த்தகன் தோன்றி புஷ்பாஞ்சலி செய்து அபிநயம் செய்யத் தொடங்க வேண்டும். இவ் வாறு ஓர் ஆடல் நிகழ்ச்சியினை நடத்தவேண்டிய முறை சிறப்பாக விளக்கப்பட்டுள்ளது.

முடிவுரை

இந்த நூலின் இறுதியில், காவ்ய நிருத்த ரஸத்தைத் தழுவும் நான்கு விருத்திகளையும் குறிப்பிட்டு, சிருங்காரம் விப்ரலம்ப சிருங்காரம், ஹாஸ்யம் இந்த ரஸங்களைக் கொண்டதும், ஸாம வேதார்த்தம் கொண்ட விருத்தியை

''கைசிகீ'' விருத்தி என்றும், பயானகம், பீபத்ஸம் ஆகிய இரு ரஸங்களைக்கொண்ட அதர்வண வேதார்த்தம் கொண்ட விருத்தியை ''ஆரபடீ'' விருத்தி என்றும், வீரம், ரௌத்ரம், அத்புதம் ஆகிய ரஸங்களைக்கொண்ட யஜுர் வேதார்த்தம்கொண்ட விருத்தியை ''ஸாத்வதி'' என்றும், கருணரஸம் கொண்ட ருக்வேதார்த்தம் கொண்ட விருத்தியை ''பாரதீ'' என்றும், சாந்தம், அத்புதம் ஆகிய ரஸங்களைக் கொண்ட விருத்தியை ''ப்ராம்ஹீ'' விருத்தி என்வும் வகைப்படுத்தி காந்தர்வ வேதம் என போற்றப் படும் இந்நாட்டியக்கலை நான்கு வேதங்களின் ஸாரமே என்று தெளிவுபடுத்தியுள்ள நூலாசிரியர் தன் நூலை மங்கள சுலோகத்துடன் நிறைவுபெறச் செய்துள்ளார்.

நூலின் தனிச் சிறப்பு :-

ராக லக்ஷணங்கள், வாத்ய லக்ஷணங்கள், காயக லக்ஷணங்கள் போன்ற இசைத் தொடர்பான விஷயங் களைச் சற்றும் அணுகாமல் அபிநய சாஸ்திரத்தை மட்டும் தன் நூலில் நூலாசிரியர் கையாண்டுள்ளார், இவர் தம் கருத்துப்படி லக்ஷணங்களைக் கூறுமிடத்து ஏனைய நூலாசிரியர்களின் கருத்துக்களையும் நமக்குத் தெளி வாக்குகிறார். அங்க லக்ஷணங்களில் ஹஸ்த லக்ஷணங் களே விரிவாகப் பேசப்பட்டுள்ளன. எளிய நடையில் தெளிவாகத் தம் நூலைச் சமைத்துள்ளார். நாட்டியக் காரர்கள் அரங்கத்தில் நிற்கவேண்டிய இடங்கள், உள்ளே பிரவேசிக்க வேண்டிய முறைகள், அரங்கம் அமைக்கப்பட வேண்டிய விதம் இவற்றை மிகத் தெளிவாக நூலாசிரியர் கூறியுள்ளது போற்றத் தக்கதாகும். மற்றும், தன் நூலின் இறுதியில் ரஸ நிர்ணயம் பற்றிச் சுருங்கக் கூறியதுடன் ஸம்ஸ்கிருதபாஷை இலக்கண சம்பந்தமாகத் தேவையான சிறு குறிப்புக்களையும் கொடுத்துள்ளார். நிறைவாகத் தன் முன்னோர்களான ஸங்கீத சாஸ்திர ப்ரவர்த்தகர்களில் சிலரைப் பற்றிப் பிரஸ்தாபித்துத் தன் நூலை இனிதே முடிக்கிறார்.

இந்நூலைப் பதிப்பித்துள்ள முறை :

ஸரஸ்வதிமகாலின் ஸம்ஸ்கிருதப் பிரிவில் தெலுங்கு எழுத்திலமைந்த ஓலைச் சுவடியை (B. No. 11513 D. No. 10727) அடிப்படையாகக்கொண்டு இந்த நூல் பதிப்பிக்கப் பெற்றுள்ளது. இந்தச் சுவடியொன்றே முற்றுமுள்ள சுவடியாகும். இதனைத் தவிர இரண்டு காகிதச்சுவடி (B. No. 6646; 6655) களும் ஒரு ஓலைச் சுவடி (B. 11514 (a)யும் உள்ளன. ஆனால் இவை மூன்றுமே முழுமை பெறாதவை. ஆயினும் இந்தச் சுவடிகளும் இப்பதிப்பிற்குப் பயன்படுத்தப் பெற்றுள்ளன.

இந்த நூலில் காணப்படும் கருத்துக்களை மிகவும் சுருக்கமாக முன்னுரையிலேயே தமிழிலும், ஆங்கிலத்திலும் கொடுக்கப் பெற்றுள்ளன.

நன்றியுரை :-

இவ்வரிய நூலை முதன்முதலாக அச்சில் கொண்டு வரும் பணியை எனக்கு நல்கிய சரஸ்வதிமகால் நூலக நிர்வாகக் குழுவுக்கு எனது நன்றியைத் தெரிவித்துக் கொள்கிறேன். இந்த நூலுக்குப் பாடபேதம் மற்றும் பதிப்பின்போது ஏற்பட்ட ஐயங்கள் நீங்க, மூலச்சுவடியுடன் ஒப்பிட்டு உதவிபுரிந்த நூலகத் தெலுங்குமொழிப் பண்டிதர் பிர்ம்மஸ்ரீ N. விஸ்வநாதன் அவர்களுக்கும், பிழைகள் மலிந்துள்ள இந்த நூலின் பிரதியில் அச்சகப் படியை மூலச்சுவடியுடன் ஒப்பிட்டு சாத்தியமான திருத்தங்களைச் செய்தும், அச்சுப் பிரதிகளைத் (Proof) திருத்தியும் உதவிபுரிந்த இந்நூலக மேநிலை ஸம்ஸ்கிருத பண்டிதர் பிர்ம்மஸ்ரீ தேதியூர் S. கிருஷ்ணமூர்த்தி சாஸ்திரிகள் அவர்களுக்கும் எனது நன்றியைத் தெரிவித்துக் கொள்கிறேன்.

இந்நூல் விரைவில் வெளிவர உதவி நல்கிய இந் நூலக இயக்குநர் திரு. மு. சதாசிவம், M. A., M. Phil., அவர்களுக்கும், வெளியீட்டு மேலாளர் திரு. அ. பஞ்ச நாதன் அவர்களுக்கும் எனது நன்றியைத் தெரிவித்துக் கொள்கிறேன்.

இந்நூலைப் பற்றிய எனது ஆய்வுக்காக நூலகம் வரும்போழ்தெல்லாம் இன்முகம் காட்டி பல்வேறு உதவி களைப் புரிந்துவரும் நூலக ஊழியர்கள் அனைவருக்கும் எனது நன்றியைத் தெரிவித்துக் கொள்கிறேன். இந்த நூலைச் சிறப்பாக அச்சிட்டளித்த 'லக்மி பிரிண்டர்ஸ்' தஞ்சாவூர், அவர்களுக்கு எனது நன்றியைத் தெரிவித்துக் கொள்கிறேன். வாசக அன்பர்கள் நல்ல பல கருத்துக் களை ஏற்றுப் பயன்பெற விரும்புகிறேன். இதில் திருத்தம் பெறவேண்டிய பிழைகள் இருக்கவே செய்கின்றன. ஸம்ஸ்கிருதமொழிப் புலமையுடன் நாட்டியக் கலையறிவும் பெற்ற அறிஞர்கள் அவற்றைத் திருத்தம் செய்து எழுத வேண்டுகிறேன். அது, இந்நூலை மறுபதிப்புச் செய்யும் போது திருந்திய பதிப்பாக வெளிவர உதவுமென்று நம்புகிறேன்.

எஸ். வேங்கடராமன்,
சிறப்புக்கேண்மை பதிப்பாசிரியர்
சரஸ்வதி மகால் நூலகம்.

மேலவீதி,
தஞ்சாவூர்-9.

ABOUT SANGEETHA MUKTHAVALI :

Dancing in India is not merely an entertainment to enjoy but a fine art worthy of reverential study and understanding. It is of a very ancient mythological origin.

Our India has a rich literature on dancing in Sanskrit and all the vernaculars as well. Even from the early time of Bharatha's Natya Sastra (4th B. C.) we had a good number of writers on dancing. Of the sixty four arts, the twin arts of Sangita and Natya occupy the unique position in our Indian culture. These two are not only categorised as arts, but also as science. They are arts in the sense they are subject to changes depending upon the individual taste and time and place of the people they live with a combination of sounds in a beautiful form having the effect of producing pleasant expression of emotions. Having some constant laws and orders of discipline with systematic principles and procedures Sangeetha and Natya adorn the seat of science on the other hand. No festivals and celebrations in a Hindu human life right from the cradle to the burial, are there without the fragrance of music and dance in one way or the other.

Music enjoys the greatness of Holy Veda by name " Gandharva Veda ".

Taking " Patya " from Rigveda, action from Yajur Veda, music from Sama Veda and enjoyment or Rasa from Atharva Veda, the art of music and dance

enjoy unpeachable dignity with spiritual and cultural value.

Bharatha, graced by Lord Brahma with the upadesa on dancing, staged dance with Gandharvas and Apsaras in the presence of Lord Parameswara. And, hence, the art of dancing was named after Bharatha. Further, the three letters "Bha" "Ra" "Tha" themselves represent the combination of Bhava, Raga and Thala which are the basic and indispensable requirements for a dance performance.

Sarngadeva, a reputed author of Sangeetha Ratnakara opines that the Bhavabinaya with different kinds of " Hastha Mudras " is called Nrithya. In good olden days, only nataka with Nritya was called Natya. In other words, the Nataka was enaoted only with the dialogue in Poetic verses and not on prosody. In Sanskrit dramas, to say - " a drama was enacted", it was said that the drama was danced". Here In Tamil Nadu also there are some ancient dramas of this type of which Kuravanchi Natakam is Popularly known. The word Nataka connotes Drama, Natya and Nataka are both derived from the root 'Nat' meaning " to imitiate ". Nrutya is a derivation from the root "Nrit" cannoting dance.

The dance without exhibiting either Rasa or Bhava but giving due importance to tala discipline alone is called Nritta. Nritya is one comprised of Nritta and gesture (Abhinaya). Thandava is the masculine dance while lasya is the faminine one.

Indeed, we are proud of having good number of works on the subject " Dance " by various scholars of different periods and of different parts of our country. Sangeetha Muktavali is one of the rare works in Sanskrit by Devanacharya who adorned the court of Prowda Devaraya of Vijaya Nagar in 15th Century A. D. It is also said that " Smrithi Chandrika " is also another work by the same author. It is clear that he was also well known by name Devendra Charya. Although the life history of this great author is not available, we have sufficient proof to say that he was a student of one Rudra a great poet of that period. Devanacharya calls himself with great proud as Thowryatrika Chintamani :- That is to say - "gem in the arts of Dance, Vocal Music and instrumental music ".

Even though the word Sangeetha Sastra includes music and dance in general, here our author deals with dance in his work. ' Sangeetha Muktavali '' leaving the subject music untouched.

ABHINAYA NIRNAYAM :

The author In this work Sangeetha Mukthavali first deals with Abhinaya Nirnaya. Abhinaya means dancing with bhavas of Nava rasas arising from Sathvika, Rajasa and Thamasa gunas. This is of four kinds viz., Angika, Vachika, Aharya and Sathvika. Dancing with influence of the limbs say anga, Pratyanga and Upanga is called Angika dancing, while Vachika is one which is danced in a systematic manner with reference to the pronounciation, sound melody and language diction. The Angika deals not

only with the actor's dress and make up, but also with race, religion, the position in the society etc., In Satvikabhinaya expression of eight kinds of human moods are dealt with.

Nritta is classified into four parts viz., Prerana, Prenkana, Kundali and Dandarasaka.

Devanacharya after defining 21 kinds of head movements, describes "Hastha Lakshana" and Nrittanga Lakshana. Then five kinds of chest, five kinds of hip action, fifteen kinds of foot and twenty kinds of foot steps are explained with lakshanas. The author concludes the explanation of lakshanas in regard to the prominent parts of nruttanga with a brief description of shoulders of the actress.

While dealing with Pratyanga, the author explains ten kinds of neck, 22 kinds of arms, 4 kinds of back, 5 kinds of abdomal, ten kinds of knees, 7 kinds of knee joints and seven kinds of wrist.

And then, he describes various limbs found in the face of the actress. (Upangas) viz., 36 kinds of eyes 7 kinds of eye brows 9 kinds of eye lash and 17 kinds of action of eye pupil to suit the exhibition of various rasas to the audience.

Next, 6 kinds of cheek, 6 kinds of nose and breathing, various kinds of palate, 8 kinds of teeth action and 6 kinds of tongue. 6 kinds of foot fingers, 6 kinds of foot are explained nicely.

Here, in this Sangeetha Muktavali, we have short notes on face lotion of various colours to be used to exhibit different rasas and the place at the stage where the actress should stand both at the beginning and conclusion of dance performance.

Explaining briefly 16 kinds of Bhoomi Gathi and 16 kinds of. Akasiki Gathi, the author gives wider scope of dancing by name Desi Nrittam to suit the taste and customs of different parts of the country in their own language. In this kind of Desi Nrittam also, he points out 45 kinds of Bhowmya Gathi and 20 kinds of Akasiki Gathi.

Then 125 kinds of Marga Karna which form part of dancing are referred to sweetly in short. To our great interest, we find a descriptive procedure to be adopted in the first instance before commencing a dance perrormance at the stage. Besides, the qualities of Orchestra and the audience are descriped particularly.

It is also a point to be appreciated that the actual seating arrangements of the King, Queen, Ministers, courtiers, Pandits and the play back are nicely explained in this Sangeetha Muktavali.

To conclude this work, Devanacharya asserts that this art of dancing is nothing but the Gandharva Veda which is a treasure for our Indian Culture and Civilisation.

Sangeetha Muktavali comes to a happy close with the Mangala Sloka on Lord Parameswara.

—0—

॥ श्रीः ॥

॥ विषयानुक्रमणिका ॥

பொருளடக்கம்

வரிசை எண்		பொருள்	பக்கம்
1	अभिनयनिर्णयः	அபிநயநிர்ணயம்	1
2	नृत्तभेदाः	அபிநய வகைகள்	8
3	,, प्रेरणम्	,, ப்ரேரணம்	9
4	,, गुण्डलिः	,, குண்டலி	10
5	,, गीतपद्धतिः	,, கீதபத்ததி	11
6	,, वाद्यपद्धतिः	,, வாத்யபத்ததி	12
7	शब्दपद्धतिः	சப்தபத்ததி	12
8	ताललक्षणम्	தாளலக்ஷணம்	13
9	शब्दप्रबन्धपद्धतिः	சப்தபிரபந்தபத்ததி	
	अ ,, मन्यकम्	,, மன்யகம்	14
	आ ,, पुष्पपुटः	,, புஷ்பபுடம்	15
	इ ,, खण्डजतिः	,, கண்டஜதி	15
	ई ,, झङ्कारः	,, ஜங்காரம்	16
	उ ,, यतिविलासः	,, யதிவிலாஸம்	16
	ऊ ,, तुडुका	,, துடுகா	16
	ऋ ,, रुगवणी	,, ருகவணீ	17

வரிசை எண்		பொருள்	பக்கம்
10	नृत्ताङ्गानि	நிருத்தாங்கங்கள்	18
11	पात्रलक्षणम्	பாத்ரலக்ஷணம்	21
12	नृत्यम्	நிருத்யம்	22
13	नृत्यभेदनिर्णयः	நிருத்யவகைகள் பற்றி	23
14	नृत्ताङ्गप्रत्यङ्गानि	,, அங்கப் பிரத்யங்க வகைகள்	24
15	शिरोभेदाः	,, தலை அசைவு வகைகள்	25
	अ ,, धुतं विधुतम्	,, துதம், விதுதம்	26
	आ ,, आधूतम्	,, ஆதூதம்	26
	इ ,, कम्पितम्	,, கம்பிதம்	26
	ई ,, आकम्पितम्	,, ஆகம்பிதம்	26
	उ ,, उद्वाहितम्	,, உத்வாஹிதம்	27
	ऊ ,, परिवाहितम्	,, பரிவாஹிதம்	27
	ऋ ,, अंञ्चितम्	,, அஞ்சிதம்	27
	ॠ ,, किंलिकिञ्चितम्	,, கிலிகிஞ்சிதம்	28
	ऌ ,, उत्क्षिप्तम्	,, உத்க்ஷிப்தம்	28
	ॡ ,, अधोमुखम्	,, அதோமுகம்	28
	ए ,, लोलितम्	,, லோலிதம்	28
	ऐ ,, स्कन्धानतम्	,, ஸ்கந்தாநதம்	28
	ओ ,, आरात्रिकम्	,, ஆராத்ரிகம்	29
	औ ,, समम्	,, ஸமம்	29
	अं ,, पार्श्वाभिमुखम्	,, பார்சுவாபிமுகம்	29

வரிசை எண்	பெயர்		பக்கம்
16	हस्तभेदाः	அபிநயத்தில் கை அசைவு வகைகள்	29
अ)	,, पताकात्रिपताकौ	,, பதாகை-திரிபதாகை	36
आ)	,, कर्तरीमुखम्	,, கர்த்தரீமுகம்	36
इ)	,, अर्धचन्द्रः	,, அர்தசந்திரம்	37
ई)	,, अरालः	,, அராளம்	39
उ)	,, शिखरः	,, சிகரம்	41
ऊ)	,, कपित्थम्	,, கபித்தம்	42
ऋ)	,, कटकामुखः	,, கடகாமுகம்	42
ॠ)	,, शुकतुण्डः	,, சுகதுண்டம்	43
ऌ)	,, काङ्गूलः	,, காங்கூலம்	44
ॡ)	,, पद्मकोश·	,, பத்மகோசம்	45
ए)	,, अलपल्लवः	,, அலபல்லவம்	46
ऐ)	,, सूचीमुख·	,, ஸூசீமுகம்	47
ओ)	,, सर्पशिराः	,, சர்ப்பசிரஸ்	48
औ)	,, चतुरः	,, சதுரம்	49
अं)	,, मृगशीर्षः	,, மிருகசீர்ஷம்	51
अः)	,, हंसाद्यः	,, ஹம்ஸாத்யம்	51
क)	,, हंसपक्षः	,, ஹம்ஸபக்ஷம்	52
ख)	,, भ्रमरः	,, ப்ரமரம்	53

வரிசை எண்	பெயர்		பக்கம்
	हस्तभेदाः		
ग]	,, मुकुलः	அபிநயத்தில் முகுளம்	53
घ]	,, ऊर्णनाभः	,, ஊர்ணநாபம்	54
ङ]	,, सन्देशः	,, சந்தேசம்	54
च]	,, ताम्रचूडः	,, தாம்ரசூடம்	56
छ]	,, वरदाभयौ	,, வரதாபயம்	56
ज]	,, निकुञ्चकः	,, நிகுஞ்சகம்	56
झ]	,, द्विशिखरः	,, த்விசிகரம்	56
ञ]	,, बाणहस्तः	,, பாணஹஸ்தம்	57
ट]	,, मयूरः	,, மயூரம்	57
ठ]	,, अर्धपताकः	,, அர்தபதாகம்	57
ड]	,, सूचीहस्तः	,, ஸூசீஹஸ்தம்	57
ढ]	,, संयुतहस्ताः	,, ஸம்யுதஹஸ்தங்கள் (கைகள் இணைத்து செய்யப்படும் அபிநயங்கள்)	58
17	पुष्पपुटादीनां लक्षणप्रयोगादयः	புஷ்பபுடம் முதலானவற்றின் இலட்சணங்களும் பிரயோக வகைகளும்	58
अ]	,, पुष्पपुटः	,, புஷ்பபுடம்	59
आ]	,, अञ्जलिः	,, அஞ்ஜலி	59
इ]	,, कपोतः	,, கபோதம்	59

வரிசை எண்.	பெயர்		பக்கம்
	पुष्पपुटः	புஷ்பபுடம்	
	ई] ,, कर्कटः स्वस्तिकश्च	,, கர்க்கடமும் ஸ்வஸ்திகமும்	59
	उ] ,, डोलः	,, டோலம்	60
	ऊ] ,, मकरः	,, மகரம்	60
	ऋ] ,, वर्धमानकः	,, வர்தமானகம்	60
	ॠ] ,, गजदन्तः	,, கஜதந்தம்	61
	ऌ] ,, कटकावर्धमानकः	,, கடகாவர்தமானகம்	61
	ॡ] ,, निषदः	,, நிஷதம்	61
	ए] उत्सङ्गः	உத்ஸங்கம்	61
	ऐ] अवहित्थः	அவஹித்தம்	62
	ओ] पताका	பதாகா	62
18	अथ नृत्तहस्ताः	நிருத்தத்தில் கை அசைவு வகைகள்	63
19	चतुरश्रादिलक्षणप्रयोगाः	சதுரச்ரம் முதலானவற்றின் இலக்கணமும் பிரயோக விளக்கமும்	64
	अ] ,, चतुरश्रौ	,, சதுரச்ரங்கள்	64
	आ] ,, उद्वृत्तौ	,, உத்விருத்தம்	64
	इ] ,, तालमुखौ	,, தாளமுகங்கள்	64
	ई] ,, अरालकटकामुखौ	,, அராளகடகா முகங்கள்	64
	उ] ,, सूच्यास्यौ	,, ஸூச்யாஸ்யங்கள்	65

வரிசை எண்	பெயர்		பக்கம்
चतुरश्रादिलक्षण		சதுரஸ்ரம்	
ऊ]	,, अर्धरेचितौ	,, அர்தரேசிதங்கள்	65
ऋ]	,, नितम्बौ	,, நிதம்பங்கள்	65
ॠ]	,, पल्लवौ	,, பல்லவங்கள்	65
लृ]	,, केशबन्धौ	,, கேசபந்தங்கள்	65
लॄ]	,, लताहस्तौ	,, (கொடி) லதா ஹஸ்தங்கள்	66
ए]	,, करिहस्तौ	,, (Elephant) கரிஹஸ்தங்கள்	66
ऐ]	,, अधस्तलौ	,, அதஸ்தலங்கள்	66
ओ]	,, पक्षप्रद्योतकौ	,, பக்ஷப்ரத்யோதங்கள்	66
औ]	,, दण्डपक्षौ	,, தண்டபக்ஷங்கள்	66
अं]	,, गरुडपक्षौ	,, கருடபக்ஷங்கள்	67
अः]	,, ऊर्ध्वमण्डलिनौ	,, ஊர்த்வமண்டலிகள்	67
क]	,, पार्श्वमण्डलिनौ	,, பார்சுவமண்டலிகள்	67
ख]	,, उरोमण्डलिनौ	,, உரோமண்டலிகள்	67
ग]	,, उर.पार्श्वार्धमण्डलौ	,, உர:பார்சுவார்த மண்டலங்கள்	68
घ[	" मुष्टिकस्वस्तिकौ	,, முஷ்டிகஸ்வஸ்திகம்	68
ङ]	" नलिनीपद्मकोशकौ	,, நளினீ பத்மகோசம்	68
च]	" अलपद्मौ	,, அல்ப்பபத்மம்	68

வரிசை எண்		பெயர்	பக்கம்
	चतुरश्रादिलक्षण	சதுரஸ்ரம்	
	छ] " उद्वणौ	,, உத்வணம்	69
	ज] " ललितौ	,, லலிதம்	69
	झ] " लक्षितौ	,, லக்ஷிதம்	69
	ञ] " रेचककरणानि	,, ரேசககரணங்கள்	69
20	पञ्चदश हस्तप्रचाराः	15 வகை கை அசைவுகள்	70
21	हस्तक्षेत्राणि	ஹஸ்தக்ஷேத்ரங்கள்	70
22	करप्रचाराः	கரப்ரசாரங்கள்	70
23	विंशतिः हस्तकर्माणि	20வகை ஹஸ்தகர்மங்கள்	71
24	पञ्चविधाः वक्षोभेदाः तेषां लक्षणानि प्रयोगाश्च	ஐவகை வக்ஷோ (Chest) பேதங்களும்	71
		அவற்றின் இலக்கணமும் செய்முறைகளும்	71
	अ] आभुग्नम्	ஆபுக்னம்	71
	आ] निर्भुग्नम्	நிர்புக்னம்	71
	इ] प्रकम्पितम्	ப்ரகம்பிதம்	72
	ई] उद्वाहितम्	உத்வாஹிதம்	72
25	पञ्चविधाः पार्श्वभेदाः	ஐவகை பார்சுவ (Side) அசைவுகள்	72
	अ] ,, उन्नतम्	,, உன்னதம்	72

வரிசை எண்		பெயர்	பக்கம்
	पञ्चविधा	ஐவகை பார்சுவ	
	आ] " प्रसृतम्	" ப்ரஸ்ருதம்	72
	इ] " विवर्तितम्	" விவர்த்திதம்	72
	ई] " अपसृतम्	" அபஸ்ருதம்	73
26	पञ्चविधकटिभेदाः	ஐவகை இடைஅசைவுகள்	73
27	षड्विधाश्चरणभेदाः	6 வகை அடிவைப்புக்கள்	73
	अ] " समः	" ஸமம்	73
	आ] " कुञ्चितः	" குஞ்சிதம்	73
	इ] " सूची	" ஸூசீ	73
	ई] " अग्रतलसञ्चारः	" முன்பாதத்தால் சஞ்சாரம்	74
	उ) " उद्घट्टितः	" உத்கட்டிதம்	75
	ऊ) " अञ्चितः	" அஞ்சிதம்	75
28	चतुर्विंशतिः पादचाराः	24வகையிலான நடைகள்	76
29	सप्तविधाः स्कन्धभेदाः	7வகை தோள்அசைவுகள்	77
30	ग्रीवा भेदाः	கழுத்து அசைவு வகைகள்	79
31	द्वाविंशतिविधाः बाहुभेदाः	22 வகை புஜ அசைவுகள்	80
32	चतुर्विधाः पृष्ठभेदाः	நான்குவகைப் பின்னிடை (Back Side) அசைவுகள்	84
33	पञ्चविधा उदरभेदाः	ஐவகை உதர (வயிறு) அசைவுகள்	85

வரிசை எண்	பெயர்		பக்கம்
34	पञ्चविधा ऊरुभेदाः	ஐவகை துடை அசைவுகள்	86
35	दशविधा जङ्घाभेदाः	பத்துவகை அடிக்கால் (from the ankle to the knee) அசைவுகள்	87
36	पञ्चविधा मणिबन्धभेदा;	ஐவகை மணிக்கட்டு (மணி பந்த) அசைவுகள்	87
37	जानुभेदाः	முழங்கால் (Knee) அசைவுகள்	88
38	दृष्टिभेदाः (रसदृष्टयः)	உணர்வுபூர்வமான பல்வகைப் பார்வைகள்	89
39	स्थायीभावदृष्टिभेदाः	பாவபூர்வமாகப் பார்த்தலின் வகைகள் (with transitary feelings)	91
40	व्यभिचरिदृष्टिभेदाः	வியபிசாரிபாவதிருஷ்டி பேதங்கள்	93
41	मदिरादृष्टिमेदाः	மது அருந்தியதால் மாறிய பார்வை வகைகள்	95
42	भ्रूभेदाः	புருவ அசைப்பு வகைகள்	96
43	पुटभेदाः	புடபேதங்கள்	97
44	ताराकर्माणि	நக்ஷத்திரச் செயல்கள்	98
45	विषयाभिमुखताराकर्माणि	விஷயாபிமுகமான கருவிழியசைவுகள்	98
46	षड्विधौ कपोलौ	ஆறுவகைக் கன்னப் பகுதிகள்	99
47	षोढा नासिका	16 வகைப்படும் மூக்கு	100
48	नवधा श्वासाः	ஒன்பது வகையிலான சுவாஸங்கள் (Breathing)	101

வரிசை எண்	பெயர்		பக்கம்
49	पक्षे दशश्वासाः	பத்துவகை சுவாஸங்கள் என்றும் ஒரு மதம்	103
50	चिबुकम् (चुवुकम्)	வாயின் வெளிப்புற அடிப் பகுதி (the chin)	104
51	वदनम्	முகம்	105
52	गुल्फभेदाः	கணுக்கால் (The ancle) வகைகள்	107
53	ओष्ठभेदाः	உதடு வகைகள்	107
54	दन्तकर्माणि	அபிநயத்தில் எட்டுவகையில் பற்களைப் பயன்படுத்துவது பற்றி	108
55	जिह्वाभेदाः	அபிநயத்தின் நாக்கின் பயன் வகைகள்	109
56	अङ्गुलिभेदाः	விரல்களின் வகைகள்	109
57	चरणतलभेदाः	உள்ளங்கால் வகைகள்	109
58	मुखरागः	உணர்ச்சியை வெளிப் படுத்தும் முகபாவம் (Colour of the face expressing various feelings, love, affection, desire, joy, sorrow etc.)	110

வரிசை எண்.	பெயர்		பக்கம்
59	स्थानलक्षणम्	அபிநய ஆரம்பத்திலோ இடையிலோ, முடிவிலோ நிற்கும் முறை பற்றி	111
60	आसनलक्षणम्	விஷ்கம்பிதம், உத்கடம், குக்குடம் முதலான ஆஸன லக்ஷணம்	118
61	चारीभेदाः	அரங்கப் பகுதிகளில் அபிநயாங்கமான பலவகை நடைகள் (Steps) பற்றி	120
62	नृत्तगतिः	தாளத்தையனுசரித்த நிருத்த (அபிநய்) கதிகள் பற்றி	144
63	करणविशेषाः	நாட்டுப்புற அபிநயம் பற்றிய பல குறிப்புகள்	
64	मण्डलानि	அரங்கத்தில் பூமிமண்டலத்திலும் (தரையிலும்) வான மண்டல வெளியிலும் சஞ்சரிப்பது பற்றி	
65	अङ्गहारम्	அங்கஹாரங்கள் 32 வகையென பரதமுனிவர் குறிப்பிட்டாலும் பிரயோகம் அனுபவத்தில் இல்லாமையால் அதுபற்றி கூறவில்லையென்று	184
66	शिक्षाविधिः	அபிநய சிக்ஷையின் விதிமுறை பற்றி	184

வரிசை எண்	பெயர்	பக்கம்
67 बृन्दलक्षणम्	பாடகர்/பாடகி வாத்தியக் காரர்கள் குழு பற்றி	186
68 सभ्यलक्षणम्	சபையோர் பற்றி	187
69 सामाजिकलक्षणम्	அரங்கத் தலைவருக்கான தகுதிகள் பற்றியும்	187
	யார் யார் எங்கு அமருவது என்பது பற்றியும் கூறி நிகழ்ச்சியின் தொடக்கத்தில் செய்யவேண்டுவன பற்றியும்	
70 वृत्तिलक्षणम्	காவியங்களில் மட்டுமின்றி அபிநயத்திலும், ரஸங்களுக் கேற்ப பாடலின் சொற்கட்டுக் கள் பற்றி	190
71 रसनिर्णय:	சிருங்காரம் முதலான எட்டு (அபிநயத்தில் மட்டும் எட்டு ரஸங்களே) ரஸங்கள் பற்றி யும் விபாவ அனுபாவ ஸாத்	
72 ,,	விக வியபிசாரீபாவ ஸ்தாயீ பாவங்கள் பற்றியும் இலக் கணம் பற்றியும்	190
73 उपसंहार:	முடிவுரை	202

ஸங்கீத முக்தாவளி

(நாட்டிய நூல்)

இந்நூலில் குறிப்பிடப்பட்டுள்ள அபிநயகதி வகைகளின் அகர வரிசை

अग्रतलसञ्चार: அக்ரதல ஸஞ்சாரம்	74
अङ्गहारा: அங்கஹாரங்கள்	184
अङ्गुलिभेदा: விரல் வகைகள்	109
अङ्गुष्ठमण्डली அங்குஷ்ட்டமண்டலீ	133
अङ्घ्रिताडिता அங்க்ரிதாடிதா	135
अञ्चित: அஞ்சிதம்	75
अञ्चितम् அஞ்சிதம்	27
अञ्चितम् (करणम्) அஞ்சிதம்	151
अञ्चितम् ,, அஞ்சிதம்	161
अञ्चितम् (करणविशेष:) அஞ்சிதம்	173
अञ्चिता (ग्रीवा) அஞ்சிதா	79
अञ्जलि: அஞ்ஜலி	59
अट्टसञ्चारिका அட்டஸஞ்சாரிகா	133
अड्डिता அட்டிதா	123
अतिक्रान्तम् அதிக்ராந்தம்	162
अतिक्रान्ता அதிக்ராந்தா	124
अद्भुता (रसदृष्टि:) அத்புதா	91
अद्भुता (गति:) அத்புதா	143

आक्षिप्तम्
ஆக்ஷிப்தம் 160

आक्षिप्तरेचितम्
ஆக்ஷிப்தரேசிதம் 151

आधूतम्
ஆதூதம் 26

आन्दोलितः (बाहुभेदाः)
ஆந்தோலிதம் 82
(கை அசைவு வகை)

आन्दोलितः (श्वासभेदाः)
ஆந்தோலிதம் 103
(மூச்சு வகை)

आभुग्नम्
ஆபுக்னம் 71

आयतः (ओष्ठभेदः)
ஆயதம் (உதடு) 107

आयतम् (स्थानलक्षणम्)
ஆயதம் (நிற்கும் நிலை) 114

आरात्रिकम्
ஆராத்ரிகம் 29

आलीढम्
ஆலீடம் 113

आवर्तम्
ஆவர்த்தம் 161

आविद्धा
ஆவித்தம் 126

आसन लक्षणम्
ஆஸனலக்ஷணங்கள் 118

आविद्ध स्वस्तिका
ஆவித்த ஸ்வஸ்திகம் 146

उचितभ्रमरी
உசிதப்ரமரீ 179

उच्छ्वास
உச்வாஸ (காற்றை உட்புறம் சுவாசித்தல்) 103

उच्छ्रितौ
உச்ரிதம் 78

उत्कटासनम्
உத்கடாஸனம் 118

उत्कुञ्चिता
உத்குஞ்சிதா 131

उत्क्षिप्तम्
உத்க்ஷிப்தம் 28

उत्क्षिप्ता (भ्रू)
,, (புருவ அசைவு) 96

उत्क्षिप्तः
உத்க்ஷிப்தம் 107

उत्क्षिप्ता
உத்க்ஷிப்தம் 126

उत्क्षेपः
உத்க்ஷேபம் 136

उत्प्लुतासनम्
உத்ப்லுதாஸனம் 177

उत्फुल्ला
உத்புல்லம் 101

उत्सङ्गः
உத்ஸங்கம் 61

उत्सारितः
உத்ஸாரிதம் 83

उत्स्यन्दिता
உத்ஸ்யந்திதா 122

उदरभेदाः
வயிறு(உதர)வகைகள் 85

उद्घट्टित
உத்கட்டித 75

उद्वणौ
உத்பணம் 69

उद्वर्तित (ऊरुभेदाः)
உத்வர்த்திதம் 86

उद्वाहि
உத்வாஹி 106

उद्वाहितम्
உத்வாஹிதம் 27

उद्वाहितम्
உத்வாஹிதம் 72

उद्वाहितम्
உத்வாஹிதம் 120

उद्वृत्तः
உத்வ்ருத்தம் 107

उद्वृत्ता
உத்விருத்தா 126

उद्वृत्तौ
உத்வ்ருத்தங்கள் 64

उद्वेष्टनम्
உத்வேஷ்டனம் 135

उद्वेष्टितापवेष्टितौ
உத்வேஷ்டித அபவேஷ்டிதம் 82

उन्नतम्
உன்னதம் 72

उन्नता (ग्रीवा)
உன்னதா 80

उन्नता [जिह्वा]
உன்னதா 109

उन्मत्तम्
உன்மத்தம் 152

उपविष्टभ्रमरी
உபவிஷ்டப்ரமரி 181

उपसंहारः
முடிவுரை 202

उरोमण्डलिनौ
உரோமண்டலி 67

उर:पार्श्वार्धमण्डलिता
உரஃபார்சுவார்தமண்டலிதா 68

उरोमण्डलम्
உரோமண்டலம் 162

ऊर्णनाभ:
ஊர்ணநாபம் 54

ऊर्ध्वजानु
ஊர்த்வஜானு 155

ऊर्ध्वमण्डलिनौ
ஊர்த்வமண்டலி 67

ऊर्ध्वस्थ:
ஊர்த்வஸ்த்த: 81

ऊर्ध्वालगम्
ஊர்த்வாலகம் 174

ऊरुताडिता
ஊருதாடிதா 128

ऊरुभेदा:
(தொடை) ஊருவகைகள் 86

ऊरुमण्डलम्
ஊரு மண்டலம் 136

ऊरूद्वृत्तम् [करणम्]
ஊருத்வ்ருத்தம் (கதிவகை) 169

ऊरूद्वृत्ता [चारी भेद:]
ஊருத்வ்ருத்தா
(நடைவகை) 124

ऊरुवेणी
ஊருவேணீ 129

ऋजुभ्रमरी
ருஜுப்ரமரீ 182

एकोच्चौ
ஏகோச்சம் 78

एकजानुनतम्
ஏகஜானுநதம் 116

एकपादम्
ஏகபாதம் 116

एकपार्श्वम्
ஏகபார்சுவம் 116

एकपार्श्वगतम्
ஏகபார்சுவகதம் 116

एलकाक्रीडा
ஏலகாக்ரீடா 122

एलकाक्रीडितम्
ஏலகாக்ரீடிதம் 167

कटकामुख:
கடகாமுகம் 43

कटकावर्धमानकम्
கடகாவர்தமானகம் 61

कटिचिह्नम्
இடை நிலை (வியப்பை வெளிப்படுத்தும் முறையில்) 154

कटिभेदा:
இடை வகைகள் 73

कटिभ्रान्तम्
கடிப்ராந்தம் 159

कटीसमम्
கடீஸமம் 154

कपित्थम्
கபித்தம் 42

कपोत:
கபோதம் (குளிரில் நடுக்கத்தைத் தெரிவிக்கும் நிலை) 59

कपोलौ
கன்னங்கள் 99

कम्पित: [ऊरुभेद:]
கம்பிதம் (தொடை) 86

कम्पितम्
கம்பிதம் 26

कम्पिता [ग्रीवा]
கம்பிதா (கழுத்து) 80

कम्पितौ [कपोलौ]
கம்பிதம் (கன்னம்) 100

करणानि
அங்க உபாங்கங்கள் இணைந்த பல்வகை அபிநய கதிகள் 148

करणविशेषा:
மேலும் சில முக்ய அபிநய கரணங்கள் 173

करिहस्तम् [करणम्]
கரிஹஸ்தம் 166

करिहस्ता
கரிஹஸ்தா 131

करिहस्तौ
கரிஹஸ்தம் 66

करुणा [गति:]
கருணை (சோகம்) (நடை) 143

करुणा [दृष्टि:]
கருணை (சோகம்) (பார்வை) 90

कर्तरीमुखम्
கர்த்தரீமுகம் (வழிதெரியாத நிலையை அபிநயிக்கும் போது உள்ள நிலை) 37

कर्तव्याञ्चितम्
கர்தவ்யாஞ்சிதம் 174

कर्णलग्नौ
கர்ணலக்னம் 48

क्रमपादस्थिता
கிரமபாதஸ்திதம் 139

काङ्गूल:
காங்கூலம் 45

कातरा
காதரா (பயந்த நிலையை
அறிவிக்கும் அபிநயகதி) 131

कान्ता [दृष्टि:)
காந்தா (பார்வை) 90

किन्नर भ्रमरी
கின்னர ப்ரமரீ 179

किलिकिञ्चितम्
சிருங்கார ரஸபாவத்தை வெளிப்
படுத்தும் ஒருவகை நிலை 27

कुञ्चित:
குஞ்சிதம் 82

कुञ्चिता
கண் நோய் நிலையினை
அறிவிக்கும் பார்வைநிலை 94

कुञ्चिता [भ्रू]
புருவநிலை 96

कुञ्चितौ [दृष्टि:]
அழகற்ற பொருளைக்காணும்
நிலையை அறிவிக்கும்
பார்வைநிலை 97

कुञ्चितौ [कपोलौ]
வெட்கம், குளிர், ஜ்வரம், மயிர்
கூச்சம் இவற்றை வெளியிடும்
கன்னங்களின் நிலை 99

कुट्टनम् [दन्तकर्म]
பயத்தால் அல்லது குளிரால்
தடதடக்கும் நிலையை
அறிவிக்கும் பற்கள் 108

कुलीरिका
நண்டின் கதியை ஸூசனை
செய்யும் விசேஷ கதி 128

कूर्मालगम्
கூர்மாலகம் 174

केशवन्धौ
கேசபாரத்தை
அபிநயிக்கும் நிலை 65

क्रुद्धा
கோபத்தை வெளிப்
படுத்தும் பார்வைநிலை 92

क्षामम् [उदरभेद:]
க்ஷாமம் 85

खञ्जिका
"கஞ்சப்" பறவை போன்ற
நடை 147

खण्डजति:
கண்டஜதி தாளவகை 15

खल्लम् [उदरम्]
பசி, துயர் நிலையினை
அறிவிக்கும் உள்ளடங்கிய
வயிறு 85

खुत्ता
நுனிக்காலால் பூமியினை
உதைக்கும் சஞ்சார
நிலை 129

गजक्रीडितम्
கஜக்ரீடிதம் 163

गजदन्तः
கஜதந்தம் 61

गण्डसूची
கண்டஸூசி 164

गतिप्रचारलक्षणम्
ரஸபாவத்தை அனுசரித்த கதி
(நடை) வகை இலக்கணம் 143

गरुडपक्षौ
கருடனின் இறக்கைகள் 67

गरुडप्लुतम्
கருடப் பாய்ச்சல் (கதி) 164

गङ्गावतरणम्
கங்காவதரணம் 170

गुण्डलिः
குண்டலி 9

गुल्फभेदः
கணுக்கால் வகைகள் 107

गृध्रावलीनकम्
க்ருத்ராவலீனகம் 163

गङ्गावतरणम्
கங்காவதரணம் 170

ग्रीवाभेदाः
கழுத்து வகைகள் 79

घूर्णितम्
கூர்ணிதம்(சுழற்சி) 155

चक्रकुट्टनिका
சக்ரகுட்டனிகா 142

चक्रकुट्टनिका
சக்ரகுட்டனிகா 142

चक्रचारा
சக்ரசாரா 132

चक्रभ्रमरी
சக்ரப்ரமரீ 179

चक्रमण्डलम्
சக்ரமண்டலம் 137

चक्रमण्डलम्
சக்ரமண்டலம் 160

चञ्चलम्
சஞ்சலம் 85

चतुरः
சதுரம் 51

चतुरम्
சதுரம் 158

चतुरा (भ्रू)
சதுரா 97

चतुरश्रम्
சதுரச்ரம் 64

चतुरश्रम्
சதுரச்ரம் 115

चतुरश्रा
நான்முகன் - கதி 146

चरणभेदाः
கால்வகைகள் 73

चरणतलभेदाः
பாத வகைகள் 109

चलः (श्वासः)
சலம் (சுவாஸம்) 102

चलम् (चुबुकम्)
சலம் 105

चारीभेदाः
கதிவகைகள் 120

चालकाः
சாலகம் 84

चित्रम्
சித்ரம் 172

चित्रभ्रमरी
சித்ரப்ரமரீ 179

चित्रभमरी
சித்ரப்ரமரீ 181

चित्रस्वस्तिकम्
சித்ரஸ்வஸ்திகம் 117

चि(चु)वुकम्
புறவாயின் அடிப்பகுதி
(The chin) 104

चुक्कितम्
சுக்கிதம் 108

छिन्नम्
ச்சின்னம் 157

जङ्घाभेदाः
அடிக்கால் வகை 86

जङ्घालङ्घितका
ஜங்காலங்கிதகம் 135

जङ्घावर्ता
ஜங்காவர்த்தம் 135

जनितम्
ஜனிதம் 168

जनिता
ஜனிதா 123

जलशयनम्
நீர்ப்படுக்கையில் படுப்பது
போன்ற நிலை 176

जानुगतम्
தெய்வ-பித்ரு கார்யங்கள்
அமர்ந்து செய்யும்நிலை 119

जानुभेदाः
முழங்கால் வகைகள் 88

जिह्मा (दृष्टिः)
மந்தத்தன்மை சோம்பல்,
பொறுமை இவற்றினைக்
காட்டும் பார்வை 94

जिह्वाभेदा:
அபிநயத்தில் நாக்கின்
பணிகள் 109

जुगुप्सिता (दृष्टि:)
ஜுகுப்ஸிதம் அருவெறுப்பு
உணர்வை வெளிக்காட்டும்
பார்வை 92

झङ्कार:
ஒருவகைத் தாளவகையை
இரண்டு மூன்று வாத்யங்கள்
துரிதகதியில் இசைத்து அந்
நிலையை மாற்றம் செய்யும்
பொழுது உள்ள நிலை 16

डमरुकुट्टिता
டமருகுட்டிதம் 140

डोल:
டோலம் (அபிநயத்தில் துயரம்
நோய், உல்லாஸம் இவற்றை
வெளிப்படுத்த தொங்கும்
நிலையியில் உள்ள கைகள்) 60

डोलापादा
(ஸஞ்சார வகை)
டோலாபாதம் 125

डोलापादम्
டோலாபாதம் 161

तलताडितम्
அபிநய வகைதலதாடிதம் 175

तलविलासितम्
தலவிலாஸிதம் 160

तलसङ्घट्टितम्
தலஸங்கட்டிதம் 168

तलसङ्घट्टितम्
தலஸங்கட்டிதம் 169

तलसंस्फोटितम्
தலஸம்ஸ்போடிதம் 164

तलोद्वृत्ता
தலோத்விருத்தம் 128

ताम्रचूड:
கோழியின் நிலையையும்
கடிதம் எழுதுவதையும்
அபிநயிக்கும் போது
உள்ள நிலை 56

ताराकर्माणि
கருவிழி அசைவுகள் 98

तालमुखौ
தாலமுகம் 64

तिरश्चीनकुट्टा
திரஸ்ச்சீன குட்டா 141

तिर्यक्कुञ्चिता
திர்யக்குஞ்சிதா 130

तिरीपभ्रमरी
திரீப ப்ரமரீ 178

तिर्यङ्मुखा
திர்யங்முகா 130

तुडुका
துடுகா 16

त्रस्ता (दृष्टिः)
பயத்தில் படபடக்கும் கண்
இமைகளை அபிநயிக்கும்போது
போது உள்ள பார்வை 96

त्रिकोण चारा
முக்கோண வடிவடிவான
ஸஞ்சாரம் 139

त्रिभङ्गी
த்ரிபங்கீ 170

त्रिभङ्गी वलितम्
த்ரிபங்கீவலிதம்
(நிற்கும் உடலின் நிலை) 170

त्रैविक्रमम्
த்ரைவிக்ரமம் 115

त्र्यश्रा (चारीभेदाः)
முக்கோண் வடிவில் காலை
வைத்து அபிநயிக்கும் நிலை 136

त्र्यश्रा नृत्तगतिः
முக்கோண வடிவில்
ஸஞ்சரிக்கும் நிலை 146

त्र्यश्रा (ग्रीवा)
துயரத்தையோ பக்கத்தில்
ஒரு பொருளைப் பார்ப்பதாகவோ
அபிநயிக்கும்போது தோள்
புறத்தில் கழுத்தைச் சாய்க்கும்
நிலை 80

त्र्यश्रा (चारी)
முக்கோண வகையிலான
ஸஞ்சார வகையில்
ஒன்று 132

त्र्यश्रौ
தோள்புறங்களின் அபிநய
வகையில் ஒன்று 78

दण्डपक्षम्
தண்டபக்ஷம் 157

दण्डपक्षौ
தண்டபக்ஷம் 66

दण्डपादम् (करणम्)
தண்டபாதம் 165

दण्डपादा
தண்டபாதம் 125

दण्डपादा
தண்டபாதம் 135

दण्डप्रमाणाञ्चितकम्
தண்டப்ரமாணாஞ்சிதகம் 174

दण्डभ्रमरिका
தண்டப்ரமரிகம் 183

दन्तकर्माणि
அபிநயத்தில் பற்களின்
பணிகள் 108

दर्पसरणम्
தர்ப்பஸரணம் 175

दिक्स्वस्तिकम्
திக்ஸ்வஸ்திகம் 151

दीना (दृष्टिः)
எளிய நிலையை அபிநயிக்கும் போது உள்ள பார்வை 91

दृष्टिभेदाः
பாவபூர்வமான பார்வை வகைகள் 89

देशीचार्यः
கிராமிய ஆட்டம் தொடர்புள்ள கதி வகைகள் 126

दंशनम्
தம்சனம் 108

द्विपादभ्रमरी
த்விபாதப்ரமரீ 182

द्विरूपा
த்விரூபா 182

द्विशिखरः
த்விசிகரம் 56

धुतं विधुतं च
துதமும் விதுதமும் 26

ध्रुवः
த்ருவம் 13

नतम्
நதம் 84

नतम्
நதம் 120

नता
நதம் 80

नता
நதம் 100

नन्द्यावर्तम्
நந்த்யாவர்த்தம் 115

नम्रः
நம்ரம் 82

नलिनीपद्मकोशकम्
நளினிபத்மகோசம் 68

नवधा श्वासः
9 வகை சுவாஸங்கள் 101

नागबन्धा
நாகபந்த கதி 146

नारसिंह्यभ्रमरी
நரஸிம்ம ப்ரமரீ 180

नासिका
மூக்கு 100

निकुञ्चकः
நிகுஞ்சகம் 56

निकुञ्चितम्
நிகுஞ்சிதம் 155

निकुट्टभ्रमरी
நிகுட்டப்ரமரீ 182

निकुट्टितम्
நிகுட்டிதம் 153

निघर्षणम्
நிகர்ஷணம் 108

नितम्बम्
நிதம்பம் 166

नितम्बौ
நிதம்பம் 65

निमेंषिणी
நிமேஷிணீ 95

निरस्तः
நிரஸ்தம் 102

निर्भुग्नम्
நிர்புக்னம் 71

निवृत्ता (ग्रीवा)
நிவிருத்தம் 79

निवेशम्
நிவேசம் 167

निषदः
நிஷதம் 61

निसुम्भितम्
நிஸும்பிதம் 163

निःश्वासः
மூச்சுக்காற்றை வெளி
விடுதல் 103

नीराजितकम्
நீராஜிதகம் 137

नूपुरम्
நூபுரம் 157

नूपुरविद्धा
நூபுரவித்தா 130

नृत्तगतिः
(அபிநய) நிருத்த
கதிகள் 145

नृत्तप्रभेदाः
நிருத்தவகைகள் 8-9

नृत्तहस्ताः
நிருத்தஹஸ்தவகைகள் 63

नृत्ताङ्गानि
நிருத்த] அங்கங்கள் 18-20

नृत्ताङ्गप्रत्यङ्गानि
அபிநயத்தில் முக்ய
அங்கங்கள் உபாங்கங்கள் 24

नृत्यं ताण्डवं लास्यं च
நிருத்யம் தாண்டவம்
லாஸ்யம் 22

पक्षप्रद्योतक
பக்ஷப்ரத்யோதகம் 66

पताकाख्य
பதாகா 62

पताकात्रिपताक
பதாகாத்ரிபதாகம் 36

पताकादिवर्तना
பதாகை முதலான
நிலைகள் 84

पतिता (भ्रू)
பதிதா (புருவம்) 96

पद्मकोश
பத்மகோசம் 45

परावृत्त
பராவ்ருத்தம் 117

परावृत्ततला
பராவ்ருத்த தலம் 131

परिभ्रमणचारिका
சுழலும் நிலையிலான கதி 146

परिवाहितम्
பரிவாஹிதம் 27

परिवृत्तम्
பரிவ்ருத்தம் 165

परिवृत्तकम्
பரிவ்ருத்தகம் 176

पल्लवौ
பல்லவம் 65

पश्चाद्गत
பஸ்ச்சாத்கதம் 81

पात्रलक्षणम्
பாத்ரலக்ஷணம் 21

पादचाराः
பாத ஸஞ்சாரங்கள் 76

पादद्वयकुट्टित
இருபாத குட்டிதம் 139

पादनिकुट्टा
பாத நிகுட்டம் 137
(பல சஞ்சாரகதிகளில் ஒன்று)

पादापविद्धकम्
பாதாபவித்தகம் 157

पादोपाङ्गानि
பாதத்தின் பிற
அங்கங்கள் 109

पार्श्वक्रान्त
பார்சுவக்ராந்தம் 124

पार्श्वक्रान्त
பார்சுவக்ராந்தம் 162

पार्श्वक्षेप निकुट्टित
பார்சுவக்ஷேப
நிகுட்டிதம் 140

पार्श्वचारा
பார்சுவ கதி 146

पार्श्वजानु
பார்சுவ ஜானு 164

पार्श्वद्वयनतम्
பார்சுவத்வயநதம் 171

पार्श्वनिकुट्टितम्
பார்சுவநிகுட்டிதம் 161

पार्श्वप्रसारितम्
பார்சுவப்ரஸாரிதம் 171

पार्श्वभेदाः
பார்சுவ (Side) வகைகள் 72

पार्श्वमण्डलिन्
பார்சுவ மண்டலிகள் 67

पार्श्वाभिमुख
பார்சுவாபிமுகம் 29

पार्ष्णि
குதிகால் The heel 106

पार्ष्णि पार्श्वम्
பார்ஷ்ணி பார்சுவம் 116

पार्ष्णि विद्धम्
பார்ஷ்ணி வித்தம் 116

पुटभेदाः
புட் (இமை) வகைகள் 97

पुरःक्षेपा
புரக்ஷேபம் 134

पुरःपश्चान्नतम्
முன்பின் விளைதல் 171

पुरःपश्चात्सरा
முன்பின் ஸஞ்சாரம் 133

पुरस्ताल्लुठिता
புரஸ்தால்லுடிதா 141

पुरुषगतिः
ஆண்மகனின் நடை 147

पुष्पपुटः
புஷ்பபுடம் 15

पुष्पपुटः
புஷ்பபுடம் 59

पुष्पपुटादीनां
लक्षणप्रयोगादयः
புஷ்பபுடம் முதலான
வற்றின் இலக்கணமும்
பிரயோகமும் 58

पूर्ण
பூர்ண 85

पूर्णक्षाम
பூர்ணக்ஷாமம் 100

पृष्ठनतम्
ப்ருஷ்ட்டநதம் 176

पृष्ठवर्तितम्
ப்ருஷ்டவர்த்திதம் 176

पृष्ठस्वस्तिकम्
ப்ருஷ்டஸ்வஸ்திகம் 151

पृष्ठोत्क्षेपः
ப்ருஷ்டோத்க்ஷேபம் 136

पृष्ठोत्तानतलम्
ப்ருஷ்டோத்தானதலம் 116

प्रकम्पितम्
ப்ரகம்பிதம் 72

प्रतिलोमानुलोम
ப்ரதிலோமானுலோமம் 123

प्रत्यालीढ
ப்ரத்யாலீடம் 113

प्रफुल्ल
ப்ரபுல்லம் 171

प्रवद्ध (श्वास)
ப்ரபத்தம் (சுவாஸ) 102

प्रसर्पित
ப்ரஸர்ப்பிதம் 166

प्रसारित
ப்ரஸாரிதம் 119

प्रसृत
ப்ரஸ்ருதம் 103

प्रावृत्त
ப்ராவ்ருத்தம் 136

प्रेङ्खोलित
ப்ரேங்கோலிதம் 166

फुल्लम्
ப்புல்லம் 172

फुल्लौ
ப்புல்லம் 100

वद्धा
பத்தம் 123

वाणहस्त
பாணஹஸ்தம் 57

वाहुभेद
கை வகைகள் 80

वाह्यभ्रमरी
பாஹ்ய பிரமரீ 178

वोभत्सा [दृष्टिः]
பீபத்ஸ (பயம் கலந்த பார்வை) 91

,, [गतिः]
பீபத்ஸ (நடை) 144

वृन्दलक्षणम्
பக்க வாத்யக்காரர்களுக்கான லக்ஷணம 186

भयानका [दृष्टिः]
பயானகா (பார்வை) 90

,, [गतिः]
பயானகா (நடை) 144

भयान्वित
பயம் கலந்த 92

भुग्नम् (वदनम्)
புக்னம் 1[illegible]5

भुजङ्गत्रासिता
புஜங்கத்ராஸிதா 126

भुजङ्गत्रासितम्
புஜங்கத்ராஸிதம் 154

भुजङ्गभ्रमरी
புஜங்கப்ரமரீ 179

भेङ्कोलम्
பேங்கோலம் 175

भैरवाञ्चितम्
பைரவாஞ்சிதம் 174

भ्रमर ப்ரமர. 53

भ्रमर ப்ரமர 157

भ्रमरी
பெண்வண்டு 126

भ्रमरी
பெண்வண்டு 134

भ्रान्त ப்ராந்தம் 103

भ्रामर्य: அபிநயத்தில் சில முக்ய கதிகள் 177

भ्रुकुटि:
ப்ருகுடி 96

भ्रूभेदा:
புருவ வகைகள் 96

मकर
மகரம் 60

मणिबन्धभेद
மணிக்கட்டு வகைகள் 87

मण्डलम्
மண்டலம் 112

मण्डलस्वस्तिका
மண்டலஸ்வஸ்திகம் 150

मण्डलानि
மண்டலங்கள் 182

मण्डली மண்டலி 146

मत्तल्ली மத்தல்லீ 156

मत्स्यकरणम्
மத்ஸ்யகரணம் 175

मदस्खलितम्
மதஸ்க்கலிதம் 169

मदाक्रान्ता
மயக்கத்தால் தள்ளாடும் நடை 147

मदालसा
மதாலஸா 95

मदिरादृष्टिभेदा:
மயக்கப் பார்வை வகைகள் 96

मध्यचक्रा
மத்யசக்ரா 142

मध्यलुटिता
மத்யலுடிதா 142

मध्यस्थानकुट्टा
மத்யஸ்தானகுட்டா 141

मन्दा
மந்தா 100

मयूर
மயூரம் 57

मयूरललितम्
மயூரலலிதம் 165

मराला
மராளம் (அன்னப்பறவை) 128

मलिना (व्य. भा. दृष्टिः)
மலினம் [வி. திருஷ்டி)

मुकुल
முகுளம் 54

मुकुला
முகுளம் 93

मुक्तजानु
முக்தஜானு 129

मुखरागः
முகராகம் 110

मुष्टिक स्वस्तिक
முஷ்டிகஸ்வஸ்திக 68

मृगप्लुता
ம்ருகப்லுதம் (பாய்ச்சல்) 124

मृगलङ्घितम्
ம்ருகலங்கிதம் 175
(தாண்டுதல்)

मृगशीर्ष
மிருகசீர்ஷ 51

मोटित
மோடிதம் 115

यक्षभ्रमरी
யக்ஷப்ரமரீ 180

यतिविलासः
யதிவிலாஸம் 16

युग्मस्वस्तिका
யுக்மஸ்வஸ்திகா 132

रथचक्रौ
ரதசக்ரம் 128

रथादिगतयः
தேர்போன்ற கதி
வகைகள் 147

रसनिर्णयः
ரஸநிர்ணயம் 190

रुगवणी
ருகவணி 17

रेचकाः
4 வகை ரேசகங்கள் 137

रेचकादिकरणानि
ரேசகம் முதலான
அபிநயகதிகள் 69

रेचिता (ग्रीवा)
ரேசிதம் (கழுத்து) 79

रेचिता (भ्रू)
ரேசிதம் (ஒரு புருவத்தை மட்டும் உயர்த்துவது) 96

रौद्री (दृष्टि भेदा:)
ரௌத்ரீ (பார்வை) 90

रौद्री (गतिः)
ரௌத்ரீ (நடை) 144

लक्षितौ
லக்ஷிதம் 69

लङ्घितजङ्घा
லங்கிதஜங்கா 131

लताक्षेपः
லதாக்ஷேபம் 131

लतावृश्चिकम्
லதாவிருஸ்சிகம் 159

लताहस्तौ
லதாஹஸ்தங்கள் (கொடிபோன்ற நிலை) 66

ललितम् (पृष्ठभेदः)
லலிதம் (பின்னிடைவகை) 84

ललितौ
லலிதம் (அயையும் விரல்களோடு கூடிய கைகளின் நிலை) 69

लीनम्
லீனம் (நிருத்யகதிவகை) 151

लुठितः
லுடிதம் (உடுக்கை ஒலிக்கச் செய்வதை அபிநயிக்கும் நிலை) 82

लोलितम्
லோலிதம் (தலையை நாற்புறமும் சுழலச்செய்யும் அபிநயவகை) 28

लोलितम्
லோலிதம் (கைகள், கால்கள், தலை இம் மூன்றையும் கொண்டு அபிநயிக்கும் நிலை) 168

वक्रम् (चुबुकम्)
வக்ரம் (தாழ்வாய்ப் பகுதி) 105

वक्रकोण (गतिः)
வக்ரகோண (கதி) 146

वक्रा (गतिः)
வக்ர (கதி) 145

वक्षःस्वस्तिकम्
வக்ஷஸ்வஸ்திகம் 153

वक्षोभेदाः
மார்பின்பலவகைகள் 71

वरदाभयौ
வர-அபயங்களைத் தெரிவிக்கும் முத்திரைகள் 56

वर्तना
வர்த்தனை 84

वर्तितम्
வர்த்திதம் 60

वर्धमानक:
வர்த்தமானகம் 60

वर्धमानम्
வர்த்தமானம் 115

वलित:
வலிதம் 83

वलित: (उदरम्)
வலிதம் (வயிறு) 86

वलितम् (पृष्ठभेद:)
வலிதம் (பின்புறம்) 84

,, (चुवुकम्)
வலிதம் (தாழ்வாய்ப்பகுதி) 105

,, (स्थानलक्षणम्)
வலிதம் (ஆஸன நிலைகளில் ஒன்று) 114

,, (नृत्तगति:)
வலிதம் (நிருத்த கதிகளில் ஒன்று) 156

वलिता (ग्रीवा)
வலிதா கழுத்து 79

,, (चारीभेदा:)
வலிதா 'சாரீ' வகை 132

वलितोरु
வலிதோரு 150

वातुलभ्रमरी
வாதுலப்ரமரீ 180

विक्षिप्तम्
விக்ஷிப்தம் 163

विक्षिप्ताक्षिप्तकम्
விக்ஷிப்தாக்ஷிப்தகம் 155
(போர்நிலையை அபிநயிக்கும் கதாகதி)

विक्षेपा
விக்ஷேபா 134

विकासी
விகாஸீ 107

विकूणिता
விகூணிதா 101

विकोशा
விகோசா 95

विचित्रम्
விசித்ரம் 172

विचित्रभ्रमरी
விசித்ரப்ரமரீ 181

विच्युता
விச்யுதா 122

वितर्किता
விதர்க்கிதம் 94

विताडितौ
விதாடிதம் 97

विनिवृत्तम्
விநிவிருத்தம் 106

विनिवृत्तम्
விநிவிருத்தம் 162

विद्धा
வித்தா 136

विद्याधरभ्रमरी
வித்யாதரப்ரமரீ 179

विद्युद्भ्रान्तम् [करणम्]
வித்யுத்ப்ராந்தம் 162

विद्युभ्रान्ता [चारी]
வித்யுத்ப்ராந்தா 125

विद्युद्भ्रान्ता
வித்யுத்ப்ராந்தா (நெற்றியில் பொட்டுவைக்கும் அபிநயகதி) 134

विद्युद्विलसिता [भ्रमरी]
வித்யுத்விலஸிதா 183

विप्लुता
விப்லுதா 96

विमुक्त [श्वासः]
விமுக்தம் (சுவாஸம்) 102

विमुक्तकम्
விமுக்தகம் 119

विलोकितादीनि [ताराकर्माणि]
விலோகிதம் முதலானவை (கருவிழிச் செயல்கள்) 99

विवर्तितम्
விவர்த்திதம் 72

विवर्तितः [ऊरुभेदः]
விவர்த்திதம் (தொடை) 86

विवृतम्
விவிருதம் 106

विषण्णा
விஷண்ணா 94

विषमम्
விஷமம் 176

विषमभ्रमरी
விஷமப்ரமரீ 181

विषयाभिमुखम् [ताराकर्म]
விஷயாபிமுகம் கருவிழிச் செயல்கள் 99

विष्कम्भ
விஷ்கம்பம் 169

विष्कम्भितम्
விஷ்கம்பிதம் 118

विष्णुक्रान्तम्
விஷ்ணுக்ராந்தம் 168

विसर्पितम्
விஸர்ப்பிதம் 119

विस्मिता [दृष्टि]
விஸ்மிதம் 92

विस्मृतः
விஸ்ம்ருதம் 102

वीरा [दृष्टिः]
வீரம் 90

वीरा [गतिः]
வீரம் 143

वृत्तिलक्षणम्
விருத்திலக்ஷணம் 190

वृश्चिकम्
விருஸ்சிகம் 159

वृश्चिककुट्टितम्
விருஸ்சிக குட்டிதம் 159

वृश्चिकरेचितम्
விருஸ்சிகரேசிதம் 159

वृषभक्रीडितम्
விருஷபக்ரீடிதம் 170

वेतालभ्रमरी
வேதாளப்ரமரீ 180

वैशाखम्
வைசாகம் 118

वैष्णवम्
வைஷ்ணவம் 117

व्यभिचारिभाव दृष्टिभेदाः
பார்வை வகைகள் 93

व्यंसितम्
வ்யம்ஸிதம் 158

व्याकीर्णम्
வ்யாகீர்ணம் (பல்வகை கதிகளும் கலந்தது) 105

व्याकीर्णपदसञ्चारा
வ்யாகீர்ணபத ஸஞ்சாரி கதிகள் 147

व्याभुग्नम् [वदनम्]
வ்யாபுக்னம் 106

शकटास्यम् (करणम्)
சகடாஸ்யம் 166

शकटास्या
சகடாஸ்யா 122

शङ्करभ्रमरी
சங்கரப்ரமரீ 180

शङ्किता
சங்கிதா 93

शब्दपद्धतिः
சப்தபத்ததி 12

शाखा
சாகை 83

शिक्षाविधिः
பயிற்சிமுறை 184

शिखरः
சிகரம் 41

शिरोभेदाः
சிரஸின் பேதங்கள் 25

शिरोभ्रमरी
சிரோப்ரமரீ 182

शुकतुण्डः
சுகதுண்டம் 44

शून्या [व्य. भाव. दृष्टिः]
சூன்யா (பார்வை) 93

श्रमलक्षणम्
களைப்பின் அடையாளங்கள் 148

श्रान्ता [व्य. भा. दृ.]
ச்ராந்தா 98

शृङ्खलासङ्गिनी
சங்கிலி போன்ற கதி 146

शृङ्गारिणी [गतिः]
சிருங்கார கதி 143

श्वसितम्
ச்வஸிதம் 104

सङ्घट्टिता
ஸங்கட்டிதம் 182

सन्दष्टः
ஸந்தஷ்டம் 107

सन्देशः
ஸந்தேசம் 55

सन्नतम्
ஸந்நதம் 165

सभ्यलक्षणम्
(அரங்கத்தலைவர் நடிகர்/ நடிகையர் முதலானோர் பற்றியது) 187

समम् [श्वासः]
ஸமம் (சுவாஸம்) 101

समम्
ஸமம் 29

समम् [उदरभेदे]
ஸமம் (வயிறு வகை) 85

समम् [दन्तकर्म]
(பற்களின் இயல்பான ஸமநிலை) 108

समम्
ஸமம் 119

समं नर्तं च
ஸமம் & நர்த்தம் 85

समनखम्
ஸமநகம் 152

समपादम्
ஸமபாதம் 112

समपादम्
ஸமபாதம் 115

समपादनिकुट्टा
ஸமபாத நிகுட்டம் 141

समपादा
ஸமபாதா 121

समस्खलतिका
ஸமஸ்கலதிகம் 131

समा ग्रीवा
ஸமம் (கழுத்து) 79

समा [नासा]
ஸமம் (மூக்கு) 100

समुद्गः
ஸமுத்கம் 107

सम्पुटचारिणी
ஸம்புடசாரகதி 147

समोसरितमत्तल्ली
ஸமோஸரிதமத்தல்லி 122

समौ [दृष्टिभेदे]
ஸமம் பார்வை வகை 97

समौ कपोलौ
ஸமம் (கன்னங்கள்) 99

सरसा (मदिरा दृष्टि:)
ஸரஸா (பார்வை) 96

सरिका ஸரிகா
(ஒரேவகை கதி விசேஷம்) 130

सर्पशिरा:
(யானை குதிரைகளைத் தட்டிக் கொடுக்கும்போது மல்லர் தோள் தட்டும்போது ஸர்ப்பத்தை அபிநயிக்கும்போது)ஸர்ப்பசிரஸ் (ஒரு வகை ஹஸ்த முத்ரை) 49

साचीकोणप्रचारिणी
குறுக்கு கதி 145

सिद्धभ्रमरी ஸித்தபிரமரீ 180

सिह्मविक्रीडितम्
ஸிம்ஹவிக்ரீடிதம் 167

सिह्मार्कर्षितम्
ஸிம்ஹாகர்ஷிதம் 167

सीत्कृतम् ஸீத்க்ருதம் 103

सुन्दरम् ஸுந்தரம் 170

सूची ஸூசீ 125

सूची ஸூசீ 136

सूची (करणम्) ஸூசீ 164

सूचीमुख: ஸூசீமுகம் 48

सूचीविद्धम् ஸூசீவித்தம் 164

सूचीहस्त: ஸூசீஹஸ்தம் 57

सूच्यास्य ஸூச்யாஸ்ய 65

सृक्कानुगा (जिह्वाभेदा:)
ஸ்ருக்கானுகா 109
(மிருகங்களின் அபிநயத்தில் நாக்கை வெளியில் அசைக்கும் ஒரு நிலை)

संयुतहस्ता:
ஸம்யுதஹஸ்தங்கள் 58

संहतम् [चुबुकम्)
ஸம்ஹதம் 150

संहतम् ஸம்ஹதம் 115

स्कन्धभेदा:
தோள் வகைகள் 77

स्कन्धानतम्
ஸ்கந்தானதம் 28

स्खलित
ஸ்கலிதம் (துயரத்தின் அல்லது நோயின் அறிகுறியாக விடப்படும் சுவாஸம்) 102

स्खलितम् (करणम्)
ஸ்கலிதம் (அபிநயகதி வகை) 166

स्तब्धा ஸ்தப்தா
(துயரம் பயத்தில் அசைவற்ற நிலை) 86

स्तम्भ क्रीडनिकाचारीभेदा:
ஸ்தம்பக்ரீடனிகா 180

स्त्रीगति:
பெண்ணின் நடை 147

स्थानलक्षणम्
ஸ்தானலக்ஷணம் (அபிநயம் 110 தொடங்கும் முன் அல்லது முடிவில் அல்லது இடையில் நிற்கும் விதம் பற்றி) 133

स्थापना ஸ்தாபனு

स्थायीभावदृष्टिभेदाः
எண் வகை ரஸங்களை வெளிப் படுத்தும் உணர்ச்சி மிக்கப் பார்வை வகைகள் 91

स्थितिनिकुट्टिता
ஸ்திதி நிகுட்டிதா 139

स्थिरा स्था. दृष्टि
ஸ்திரா (துணிவுடன் பார்க்கும் நிலைத்த பார்வை) 91

स्निग्धा [स्था. दृष्टिः]
அன்பு ததும்பும் பார்வை 91

स्फुरितम् (चुबुकम्)
ஸ்புரிதம் 105

स्फुरिता (चिबुकम्)
(துடிக்கும்) தாழ்வாய்ப்பகுதி 130

स्फुरितौ पुटभेदाः
துடிக்கும் கண் இமைகள் 97

स्यन्दिता चारीभेदाः
ஸ்யந்திதா 123

स्रस्तौ (स्कन्ध)
களைப்பு/துயரம்/போதை/நோய் காரணமாகத்தளர்ந்த தோள்கள் 78

स्वस्तिकः पुष्पपुटः
ஸ்வஸ்திக (ஹஸ்தவகை) 60

,, बाहुभेदाः
,, 81

स्वस्तिक (स्थानलक्षणम्)
ஸ்வஸ்திக 116

,, (चारीभेदाः)
ஸ்வஸ்திக 129

स्वस्तिकम् (करणानि)
ஸ்வஸ்திக 151

स्वस्तिकमण्डला भ्रमरी
ஸ்வஸ்திக மண்டலம் 181

स्वस्तिकरेचितम् (करणम्)
ஸ்வஸ்திக ரேசிதம் 153

स्वस्थालसम् (आसनलक्षणम्)
ஸ்வஸ்த்தாலஸம் 119

हरिणप्लुता 134
ஹரிணப்லுதா - (மான்போல் உயரே துள்ளும் ஒருவகைகதி)

हस्तकर्माणि
கைகளின் பலவகை அசைவுகள் 71

हस्तक्षेत्राणि
கைகளை வைக்கக்கூடிய இடங்கள் 71

हस्तचाराः
15 வகையான கையசைவுகள் 70

हस्तभेदाः
பல்வகையிலான முத்திரை வகைகள் 29

हास्या दृष्टिः
ஹாஸ்யா (பார்வை) 90

,, गतिः
ஹாஸ்யா (நடை) 144

हृष्टा ஹ்ருஷ்டா 92

हंसपक्षः ஹம்ஸபக்ஷம் 52

हंसास्यः ஹம்ஸாஸ்யம் 52

॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

॥ सङ्गीतमुक्तावलिः ॥

वन्दे गङ्गाशशाङ्काञ्चितमणिमकुटं चन्द्रकान्तोज्ज्वलाभं
दिव्यालङ्कारकान्तं नयनसुखकरं कान्तिसन्दोहगात्रम् ।
राकाचन्द्रास्यशोभं प्रणतशुभकरं सेवितं देवसङ्घै-
र्देवं कारुण्यसिन्धुं शिवमखिलजगन्नाथमिष्टार्थसिद्ध्यै ॥

रामादिसंश्रयो योऽर्थो नाटकादिषु कीर्तितः ।
नटेन दर्शितो रङ्गे भवेदभिनयश्च सः ॥

आङ्गिको वाचिकस्तद्वदाहार्यस्सात्विकोऽपि च ।
चतुर्धा त्वाङ्गिकोऽन्वर्थो नटेनाङ्गादिभिः कृतः ॥

वाचा विरचितत्वेन नाटकादिपदोच्छ्रयः ।
वाचिकः कथितो रागरञ्जितः श्रुतिरञ्जकः ॥

आहार्यो नटसंस्थश्च वेषो रामादिसंश्रयः ।
सत्वं तु मानसो धर्मः सुखात्मा तत्समुद्भवः ॥

स्तम्भादयश्च तैरेव दर्शितस्सात्विको नटैः ।
एवं चतुर्धात्वभिनयो भावमुख्योऽर्थनिर्णयात् ॥

प्रयोगनयनाच्चापि कथितोऽभिनयो बुधैः ।
नारीणां च नराणां च स्वस्वार्थाभिनयः पृथक् ॥

ललितः स्त्रीकृतस्तत्र स्त्रीभावैरुपलक्षितः ।
नानाविलाससंपन्नो लास्यरूपश्च कोमलः ॥

उद्धतस्ताण्डवाकारः पौरुषोऽभिनयो भवेत् ।
उत्तमादिप्रभेदेन सोऽपि चाभिनयस्त्रिधा ॥

उत्तमः सत्वसंपन्नः समसत्वस्तु मध्यमः ।
अधमः सत्वहीनस्स्यात्सत्वं भावरसाश्रयम् ॥

अतः प्राधान्यमाश्रित्य त्रेधा सोऽपि प्रकीर्तितः ।
वाक्प्रधानो भवेदेकस्तथान्योऽङ्गप्रधानकः ॥

अन्यः सत्वप्रधानश्च प्राधान्यं त्वत्र मुख्यना ।
मुख्यश्च राजवच्छिष्टौ भृत्यवच्चानुगच्छतः ॥

करणादीनि च ज्ञात्वा ततोऽभिनयमाचरेत् ।
करणं कर्मावस्थानं प्रचारं च करस्य च ॥

क्रियां लोकोपचारं च ज्ञात्वाऽभिनयमाचरेत् ।
रसभावौ च संयुक्ष्य कुर्यादभिनयं बुधः ॥

अत्राङ्गिकष्षड्विधः स्यात् वाक्यं सूच्याङ्कुरोऽपि च ।
शाखानाट्योत्थितं चेति निवृत्यङ्कुरमित्यपि ॥

अङ्कुरस्त्वङ्कुराकारो भूतवाक्यार्थदर्शनात् ।
भावैश्च पौरुषैस्सोऽपि सहितोऽभिनयो भवेत् ॥

अन्वर्था सूचनात्सूचा भाविवाक्यार्थदर्शनात् ।
विचित्रबाहुसञ्चारा शाखा स्यात्करवर्तनात् ॥

एते मुख्यास्समादिष्टास्त्वन्यैस्सिद्धाः प्रयोगतः ।
आत्मस्थश्च परस्थश्च मध्यस्थश्च पुनस्त्रिधा ॥

आत्मस्थाश्चत्मनिर्देशात्परस्थः परदर्शनात् ।
मध्यस्थो मध्यमस्यापि दर्शनात्कीर्तने बुधैः ॥

परःप्रथमपुरुषस्तु मध्यमो मध्यमः पुमान् ।
आत्मा चोत्तमः पुरुष इति भेदा उदाहृताः ॥

प्रत्यक्षश्च परोक्षश्च भूतकालस्तथा पुनः ।
एवंत्रयाच्च तन्त्रोऽयं तत्तत्कालप्रभेदतः ॥

नटस्य रूपं वेषो वा तस्य वा चिह्नमेव वा ।
सोऽपि तेनैव निर्दिश्य इष्टानिष्टार्थदर्शनात् ॥

इन्द्रियैरिन्द्रियार्थांश्च यथौचित्यं च दर्शयेत् ।
रम्यानाह्लादयोगेन तिरस्कारेण चापरान् ॥

सुखदुःखं च हर्षंच तत्तच्चिह्नैर्निरूपयेत् ।
वर्तमानादिकालेन तथा त्रेधा भवेच्च सः ॥

ललाटहृदयनेत्रेषु विहिताञ्जलिभिः क्रमात् ।
ऋतूंश्च ऋतुधर्मँश्च पुष्पैश्चापि च पल्लवैः ॥

कालधर्मँश्च कालांश्च यथाचिह्नं प्रयोजयेत् ।
उष्णं व्यजनयोगेन स्वेदमार्जनकर्मणा ॥

शीतं प्रकम्पनेनैव वस्त्राच्छादनयोगतः ।
ज्योत्स्नामाह्लादनेनैव तथा मन्दानिलानपि ॥

नानापुष्पैर्वसन्तोऽपि रम्यकोकिलकूजितैः ।
मन्दानिलैर्हृद्यगन्धैर्नानापुष्पसमुद्भवैः ॥

ग्रीष्मोऽप्यत्युष्णयोगेन तथा छायाभिलाषतः ।
मृगतृष्णादर्शनेन तीव्रभानुप्रदर्शनात् ॥

प्रावृट् केकिस्वरैर्नृत्तैस्सेन्द्रचापैश्च शाद्वलैः ।
वृष्टिपातैश्चेन्द्रचापैर्मेघैश्च घनगर्जितैः ॥

शरच्च चित्रकुसुमैर्विकसत्काशचामरैः ।
हंसैश्चन्द्रकरैश्शुभ्रैर्ज्योत्स्नया सान्द्रकान्तया ॥

हेमन्तो हिमवातेन तथा नीहारदर्शनात् ।
शिशिरोऽपि तथा प्रोक्तो हिमानीहिममारुतैः ॥

एवं च ऋतुधर्मैश्च ऋतुमार्गान् प्रदर्शयेत् ।
दिशो दश समुद्रांश्च गगनं भूतलं शिलाम् ॥

शय्यां सेनां वनं वेलां समूहं नगरं सरः ।
तारागणं तथा रात्रिमुदयास्तमयावपि ॥

निक्षिप्तं चापि गुप्तं च भूतलं प्रहृतं तथा ।
उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां स्वस्तिकच्युतियोगतः ॥

स्वस्तिकच्युतियोगेन यथौचित्यं प्रदर्शयेत् ।
देवादयो निजैश्चिह्नैरायुधैः स्वस्वकर्मभिः ॥

विप्रादयस्तथा ज्ञेयाश्चिह्नव्याहारदर्शनात् ।
स्त्रियोऽपि वामभागेन कुचकेशस्वभूषणैः ॥

विलासैर्विविधैश्चापि स्त्रीभावैरेव शोभनैः ।
पुरुषान् दक्षिणेनापि भावैश्चापि च पौरुषैः ॥

उद्धतैश्च प्रयोक्तव्या भूषणैरपि तादृशैः ।
भूषणानि च सर्वाणि स्वस्थानैश्च स्वरूपतः ॥

अङ्गैश्च गतिभिश्चापि मृगपक्षिभुजङ्गमाः ।
राजा मकुटयोगेन वाजी प्रग्रहधारणात् ॥

अङ्कुशेन च हस्ती च करिहस्तेन वा पुनः ।
शृङ्गैश्च शृङ्गिणस्सर्वे पक्षिणः पक्षदर्शनात् ॥

सिह्मादयो नखरिणो नखराघातदर्शनात् ।
नक्रादयो जलचरा दंष्ट्रया स्वमुखेन च ॥

शिष्टा भ्रमरसरघाः (टाः) सर्वे चाऽपि स्वकर्मभिः ।
गतिभिश्चापि विज्ञेयास्तथैवाङ्गप्रदर्शनात् ॥

वामभागे चन्द्रबिम्बं दक्षिणे सूर्यमण्डलम् ।
सूचीमुखभ्रमणतो दर्शयेत्तद्गतीस्तथा ॥

पूर्वपश्चिमयोगेन मध्याह्ने सूर्यमण्डलम् ।
ऊर्ध्वार्के करदृष्टिस्तु तथा व्योमचरानपि ॥

इन्द्रादयः सुराः स्वस्वदिक्प्रदर्शनयोगतः ।
एकादिसङ्ख्याङ्गुलिभिर्दशाद्यास्वस्तिकच्युतेः ॥

लोकतः संप्रदायाच्च शास्त्रतश्च विचक्षणः ।
स्त्री ज्ञात्वाऽभिनयं कुर्याद्भृशभावनिरन्तरम् ॥

हस्तसौष्ठवसम्पन्नाः पात्रैरुत्तममध्यमैः ।
अधमैरपि पात्रैश्च किञ्चित्सौष्ठवसंयुताः ॥

उन्मत्ते व्याधिते भीते मूर्च्छिते च जरार्दिते ।
न हस्ताभिनयस्तत्र कर्तव्यस्सत्वसङ्ग्रहः ॥

अल्पो हस्तप्रसारश्च प्रत्यक्षे सात्विकाधिके ।
परोक्षे प्रचुरस्सोऽपि मध्यमे मध्यमः स्मृतः ॥

पादः प्रधानो हस्तो वा सोऽग्रे तदनुगः परः ।
समप्राधान्यसमये समकालप्रयोगतः ॥

पादानुगो यदा हस्तजयो हस्तानुगर्हता ।
अङ्गोपाङ्गादिरपरं तथैवानुस्फुरन्ति च ॥

हस्तप्राधान्यतोऽङ्गानि हस्तश्चानुसरन्ति च ।
चारं चारं च चरणैर्यथा भूमिं समाश्रयेत् ॥

कारं कारं करश्चापि विश्राम्यति कटीतटे ।
अर्धचन्द्रः करो नाटये पक्षवञ्चितकोऽपि वा ।
पक्षप्रद्योतको (के) नृत्ते हस्तः कटिमुपाश्रयेत् ॥

एवं विलोक्य विविधाभिनयप्रयोगा-
नन्यांश्च रूपनिजवेषविकल्पचिह्नैः ।
औचित्यतश्च ललितैरपि चाङ्गसार्थै-
र्भावोल्बणैरभिनयेदनुवाभसौम्यैः ॥

अङ्गैरालम्ब्य गीतं श्रवणसुखकरं दर्शयन्भावगर्भैः
हस्तैरर्थानशेषान्कबलितहृदयान् लोचनाभ्यां चलाभ्याम्
भावान् भूयोरसार्थान् कटितटविषयान्दर्शयन्तः स्वरूपं
पद्भ्यां तालैर्मनोज्ञैः श्रुतिलयसुभगं नाटयेन्नाटचधारः ॥

स्थानानि हस्तकरणानि च हस्तकर्म-
युक्तक्रियामपि समीक्ष्य करप्रचारान् ।
लोकोपचारमपि भावरसौ च तद्व-
न्नेत्रोत्सवं सुनिपुणः समितेश्च कुर्यात् ॥

वाक्यानि चार्थवशतोऽपि सुसंभृतानि
निर्मुक्तफुल्लवचनानि विधाय सम्यक् ।
श्लोकांश्च ... ... पुनरुक्तिमतः ... ...
सङ्गृह्य नाटकमिति क्रियतां प्रयोगः ॥

रागान् स्पर्शवशादेव योजयेदेकवाक्यगान् ।
अन्यथा योजयेद्यस्तु तन्नाट्यं नरसं भवेत् ॥
वयोऽनुरूपो वेषःस्याद्गतिर्वेषानुगा भवेत् ।
पाठ्यं गत्यनुरूपं स्यात्ततसमोऽभिनयो भवेत् ॥

॥ इत्यभिनयनिर्णयः ॥

॥ नृत्तप्रभेदाः ॥

भावाश्रयं नर्तनं हि नृत्यमित्यभिधीयते ।
यत्तालयलन्निष्पन्नं नर्तनं नृत्तमीरितम् ॥

मधुरोद्धतभेदेन तद्द्वयं च द्विधा पुनः ।
मधुरं लास्यमाख्यातमुद्धतं ताण्डवं मतम् ॥

लसनाल्लासमित्युक्तं शृङ्गाररसजीवनम् ।
ताण्डवं तण्डुना प्रोक्तमुद्धतं शम्भुनिर्मितम् ॥ ३ ॥

तत्र नृत्तप्रभेदाश्च चत्वारः परिकीर्तिताः ।
प्रेरणं प्रेङ्खणं चापि गुण्डली दण्डरासकम् ॥ ४ ॥

मुण्डितो भस्मदिग्धाङ्गः शिखावान्विततकृतिः ।
झर्झरावन्ध (जर्जरावन्ध) जङ्घश्च जङ्घापादविवर्तनैः ॥ ५ ॥

विचित्रैः पदविन्यासैः कुट्टनैश्च प्रसारणैः ।
पर्ष्णिघातैश्च विविधैः गीतवाद्याक्षरानुगैः ।
पादचारैश्च विविधैर्नर्तयेत्प्रेरणं च तत् ॥ ६ ॥

॥ इति प्रेरणम् ॥

प्रेङ्खणं तूच्यते नृत्तं गीतशब्द प्रवन्धजम् ।
नानार्थरससम्पन्नैर्नरनारीप्रवर्तितम् ॥ ॥ ७ ॥

विचित्रं च मनोहारि स्वेच्छया कल्पितक्रमम् ॥ ८ ॥

॥ अथ गुण्डलिः ॥

गुण्डलीनर्तनं चापि कोमलैर्नेत्रकौतुकम् ।
रेखादयस्तथाङ्गानि लास्याङ्गानि मनीषिभिः ॥ ९ ॥

शक्तिः कुण्डलिनी विचित्रविभवा तद्रत्नताटङ्किनी
श्रृङ्गारामृतवर्षिणी सुखमयी लावण्यकल्लोलिनी ।
आधाराम्बुजकन्दतोद्‌गतवती लास्यस्वरूपा विधे-
र्नृत्यन्ती सकलेश्वरी विलसितैस्संमोहयन्ती जगत् ॥ १० ॥

अत्र तादृग्गुणवती नर्तकी गुण्डली मता ।
गुण्डलीमण्डनादिस्तु कर्नाटवनिताश्रया ॥ ११ ॥

मुख्या चैका तथा ज्ञेया सा द्वितीया मनीषिता ।
नेपथ्ये गुण्डली कुर्याद्रागालिप्तां मनोहराम् ॥ १२ ॥

ततो गानं प्रकुर्वन्तः श्रोतुर्हृदयरञ्जकम् ।
ततो यवनिकाक्षेपे स्थित्वा सौष्ठवसंयुतम् ॥ १३ ॥

रङ्गमध्यं समासाद्य कृत्वा पुष्पाञ्जलिं ततः ।
त्रिवलिं वादयन्ती सा गायेदपि मनोहरम् ॥ १४ ॥

ततश्च नर्तनं कुर्यात्पद्धत्या निजया तथा ।
त्रिवलीवादनं चापि केचिदत्र न मन्वते ॥ १५ ॥

... ... शुद्धा तु परिकीर्तिता ।
ध्रुवादिसूडयोगेन सालगा गुण्डली मता ॥ १६ ॥

करणाद्यैस्तु सङ्कीर्णा यथारुचि कृताऽपि वा ।
वर्धमानप्रयोगस्तु पात्राणां वर्धनाद्भवेत् ॥ १७ ॥

एकादिक्रमतश्चास्य वर्धनं द्विगुणं क्रमात् ।
ततः सङ्कुलनृत्तं तु बहुपात्रप्रकल्पितम् ॥ १८ ॥

नृत्तान्ते तच्च कर्तव्यं पिण्डीबन्धैश्च कल्पितैः ।
चक्राकारस्थितैः पात्रैश्चक्रपिण्डी प्रकीर्तिता ॥ १९ ॥

चतुरश्रैः स्थितैः पात्रैश्चतुरश्रा च सा स्मृता ।
पद्माकारस्थितैः पात्रैः पद्मपिण्डी प्रकीर्तिता ॥ २० ॥

एवंविधाश्च बहवः पिण्डीबन्धा भवन्ति च ।
ते स्वबुद्ध्या च विज्ञेया यथावैचित्र्यकारिणः ॥ २१ ॥

इतस्ततस्सञ्चरद्भिः पात्रैर्नर्तनमीरितम् ।
अन्योन्यस्थानमागत्य नृत्यन्ति बहुवन्धवत् ॥ २२ ॥

वेणीबन्धक्रमैर्वापि तथा स्वं मुखमागतैः ।
अन्योन्यं च भवेदेवं विचित्रः क्रियतां क्रमः ॥ २३ ॥

गीतानुगं भवेदेकं वाद्यानुगमथापरम् ।
गीतवाद्यानुगं चेति त्रिविधं नर्तनं भवेत् ॥ २४ ॥

विषमं प्राञ्जलं चेति तत्पुनश्च द्विधा भवेत् ।
विषमं तत्तु निर्दिष्टं विषमैः करणादिभिः ॥ २५ ॥

प्राञ्जलं प्राञ्जलैरेव ललितैः करणादिभिः ।
उत्तमं प्राञ्जलं प्रोक्तं मध्यमं विषमं मतम् ॥ २६ ॥

साळकायास्तु गुण्डल्याः पद्धतेर्लक्षणं तथा ।
वक्ष्यते पद्धतिस्तस्याः गीतवाद्यप्रबन्धजा ॥ २७ ॥

ध्रुवश्चापि च मध्यश्च प्रतिमः (?) प्रतिसारुकौ ।
अस्य ताळश्च रासश्च एकतालीति गीतजाः ॥ २८ ॥

॥ इति गीतपद्धतिः ॥

प्रश्चद्धोमस्मरः पूर्वं भवेत्पुष्पपुटाभिधः ।
ततः खण्डयतिश्चापि ततो झङ्कारसंज्ञिकः ॥ २९ ॥

ततो यतिविलासाख्या भवेद्रगवणी ततः ।
षष्ठस्तु डुक्कं एव स्याच्चमत्कारं स्वसप्तमः ।
वाद्यप्रबन्धास्सप्तैते तत्पद्धतिरितीरिता ॥ ३० ॥

॥ शब्दबद्धपद्धतिः ॥

तत्र साळगसूडस्थलक्षणं कथ्यते मया ।
ध्रुवादिभेदैर्विज्ञेयस्सोऽपि मण्ठादितालभाक् ॥ ३१ ॥

सप्तातीतकृतश्चायं साळगस्सूड ईरितः ।
अत्रैकाद्यष्टपर्यन्ता तालवृत्तिर्ध्रुवादिषु ॥ ३२ ॥

समाश्चावृत्तयः सौम्या विषमा नैव शोभना ।
येन केनापि ताळेन सूडस्थेन ध्रुवो मतः ॥ ३३ ॥

उद्ग्राहौ तद्विखण्डौ तावेकधा तु विनिर्मितौ ।
ध्रुवश्च द्विगुणं पश्चाद्भिन्नधा तु विनिर्मितः ॥ ३४ ॥

आभोगोऽप्येवमेव स्यादुद्ग्राहध्रुवलक्षणैः ।
नेतृनामाङ्कितश्चायं गातृनाम्ना च संयुतः ।
उद्ग्राहादौ च मुक्तस्याद्ध्रुवो यः परिकीर्तितः ॥ ३५ ॥

॥ इति ध्रुवः ॥

सर्वेषु चापि गीतेषु मध्यस्थाने ग्रहो भवेत् ।
तत्रैव बहुधा व्याप्तिं कृत्वा संयक् ततः क्रमात् ॥ ३६ ॥

गत्वा न्यासश्च मध्ये स्याद्गानलक्षणमीरितम् ।
मठ्ठे ताळे निमट्ठस्यात्त्रिधा सोऽपि कीर्तितः ॥ ३७ ॥

उद्ग्राहस्त्वेकखण्डः स्याद्ध्रुवश्चापि द्विखण्डकः ।
आभोगश्चैकखण्डःस्याद्ध्रुवश्चापि द्विखण्डकः ॥ ३८ ॥

आभोगश्चैकखण्डः स्याद्ध्रुवमुक्तिश्च मट्ठये ।
नेतृनामाङ्कितश्चायमाभोगे परिकीर्तितः ॥ ३९ ॥

प्रतिमठ्ठादयोऽप्येवं ताळाभिन्नः परस्परम् ।
प्रतिमठ्ठेन ताळेन प्रतिमं परिकीर्तितम् ॥ ४० ॥

निस्सारुकेन ताळेन निस्सारुः कीर्तितो बुधैः ।
अड्डताळाख्यतालेनाप्यस्य ताळो मतस्सताम् ॥ ४१ ॥

रासताळेन रासःस्यादेकताळे तथा मताः ।
झम्पाताळेन झम्पा स्याद्रूपकं तेन चैव हि ॥
तिपिडा (त्रिपुटा) तेन ताळेन ताळाश्चैते भवन्ति च ॥

ये सप्तध्रुवपूर्वकास्त्वभिहिताः सूडस्यताळा बुधैः ।
... ... ॥ ४३ ॥

(अत्रत्यःश्लोकः अतीवाशुद्धः)

इति साळगसूडगीत ताळलक्षणम्

॥ शब्दप्रबन्धपद्धतिः ॥

शब्दप्रबन्धा विज्ञेया वाद्याक्षरसमन्विताः ।
उद्ग्राहादि तु तास्तेऽपि गीतखण्डास्तु सामतः ॥ १ ॥

ते द्विधातुस्त्रिधातुश्च चतुर्धातुरिति त्रिधा ।
उद्ग्राहाभोगसंयुक्तो द्विधातुरिति कीर्तितः ॥ २ ॥

उद्ग्राहध्रुवकाभोगैस्त्रिधातुश्च यथाक्रमम् ।
क्रमादुद्ग्राहमेळापध्रुवाभोगैश्च कल्पितः ॥ ३ ॥

चतुर्धातुरिति ज्ञेयस्तेषां भेदाश्च सूरयः ।
देशिशब्दप्रबन्धानामुच्यते लक्षणं स्फुटम् ॥ ४ ॥

आदौ यवनिकावाद्यं स्कन्धाप्र(पु)जरवैर्भवेत् ।
जोडा तदनु तच्छब्दैर्मद्दळध्वनिसंयुतैः ॥
ततोऽपि काहळाशब्दैः कुतपं वाद्यमुत्तमम् ॥ ५ ॥

॥ मन्थकम् ॥

एतदावर्तनं यस्य त्रिवारं त्रियुतं मतम् ।
एवं कृते यवनिका वाद्यमेतदुदीरितम् ॥ ६ ॥

अथ मद्दळशब्देन यतिः कार्या समाभिधा ।
विलम्बितेन मध्येन द्रुतेनापि समन्विता ॥ ७ ॥

यतिस्सापि च कर्तव्या अतिवैवर्तनं भवेत् ।
आवञ्चका मद्दळार्थैः करटी काहळोद्भवैः ॥ ८ ॥

ततो मद्दळशब्दैश्च कळासे परिकल्पिते ।
नृत्तारम्भे च कर्तव्यः शुभः पुष्पपुटाह्वयः ।
प्रबन्धशब्दसंभूत श्रुतसौख्याकरस्स्मृतः ॥ ९ ॥

॥ इति पुष्पपुटः ॥

अथ खण्डजतिर्नाम प्रबन्धोऽयं निरूप्यते ।
स्कन्धाप्र(पु)जभवैः शब्दैर्यतिमध्यं प्रकल्प्य च ॥ १० ॥

तया मद्दळशब्दैश्च यतिमध्यं प्रकल्पयेत् ।
मद्दळावञ्चिकाशब्दैः काहळाकरटीस्वनैः ॥ ११ ॥

वैवर्तनं च कर्तव्यमथ मद्दळनिस्वनैः ।
काळासः कल्प्यते खण्डजतिरेवं प्रकीर्तितः ॥ १२ ॥

॥ इति खण्डजतिः ॥

स्कन्धाप्र(पु)जभवैः पाटैर्झङ्कारः परिकल्प्ते ।
आदावालापकः कार्यो न ताळनियमो भवेत् ॥ १३ ॥

द्वाभ्यां त्रिभिश्चतुर्भिर्वा ताळेनैकेन वा भवेत् ।
यतिमत्र तु कुर्वन्तः चित्रां हर्षप्रदायिनीम् ॥ १४ ॥

एकद्वित्रिचतुर्भिर्वा ताळैः कार्या मनीषिभिः ।
वैवर्तनं ततः कुर्याद्द्रुतमाना विनिर्मितम् ॥ १५ ॥

॥ इति झङ्कारः ॥

ततो यतिविलासाख्यः प्रबन्धः कथ्यते मया ।
आदिमध्यावसानेषु पाठा मद्दळसम्भवाः ॥ १६ ॥

भवेत् षोडशमात्रा वा यतिस्ताळोपयोगिनी ।
पल्लवद्वयमध्येन ताळेनैव प्रकल्प्यते ।
वैवर्तनं ततः कुर्यादेकताळाख्यताळतः ॥ १७ ॥

॥ इति यतिविलासः ॥

तुडुकायाश्च लक्ष्मैतल्लक्ष्यते शोभनं मया ।
आलापस्त्वायुधोद्भूतैः शब्दैः स्यादष्टमात्रकम् ॥ १८ ॥

यद्वाषोडशमात्रा स्यात् जोडाप्यावञ्चिकोद्भवाः ॥ १९

पल्लवोऽप्यष्टमात्रा स्यान्मद्दळावञ्चिकोद्भवः ।
अथ मद्दळशब्देन काळासः परिकीर्तितः ॥ २० ॥

॥ इति तुडुका ॥

चमत्कारो यथा प्रोक्तो मद्दळावञ्चिको रवैः ।
यद्वा करटिमामिश्रैरथवा मद्दळोद्भवैः ॥ २१ ॥

एष षोडशमात्रो वा द्वाविंशन्मात्रकोऽथ वा ।
चतुर्विंशतिमात्रो वा यद्वा रुचिकृतोऽपि वा ॥ २२ ॥

इति शब्दप्रबन्धाश्च कीर्तिताः सप्तशोभनाः ।
चारिभिर्भ्रमरीभिश्च करणैः स्थानकैरपि ॥ २३ ॥

गीतिभिश्च विचित्राभिरङ्गोपाङ्गैर्मनोहरैः ।
नानाविलाससम्पन्नै रसभावनिरन्तरैः ।
गीतशब्दप्रबन्धानां नर्तनं परिकीर्तितम् ॥ २४ ॥

अष्टमात्रा ... ... मद्दळ शब्दजा ।
यद्वा द्वादशमात्रा वा यतिष्षोडशमात्रिका ॥ २५ ॥

ततश्च सा रुगवणी द्विगुणा सहमद्दळा ।
मद्दळावञ्चिकाशब्द करटिस्वनमिश्रितम् ॥ २६ ॥

वैवर्तनं च कर्तव्यं कळासो मद्दळोद्भवम् ।
विलम्बितं च मध्यं च द्रुतं चापि क्रमादिह ।
यतिर्नाम्ना समाख्यातं रुगवण्याश्च लक्षणम् ॥ २७ ॥

॥ इति रुगवणी ॥

॥ इति शब्दप्रबन्धपद्धतिः ॥

॥ नृत्ताङ्गानि ॥

नृत्ताङ्गान्यथ वक्ष्यन्ते देशिपूर्वाणि तानि तु ।
रेखा च स्थापना चेति सौष्टवं डाळ एव च ॥ १ ॥

ताळसन्दिष्टविज्ञेयं कौशलं च ततः परम् ।
तथा निजवणा चापि कळाससूक एव च ॥ २ ॥

लयश्चापि दृढं पश्चाज्झंका कोमलिका तथा ।
रसवृत्तिर्हंसगतिस्ततोऽपि मदमन्थरम् ॥ ३ ॥

विकटं च तटं चापि तथा ... ... दैशिके ।
कलाढिल्लोढिते ... ... ततो मुखरसोऽपि च ॥ ४ ॥

वलिभावोऽनुमानं च प्रमाणं च सुरेखका ।
अङ्गं चानङ्गकं चापि ... ... तरहरं मतम् ॥ ५ ॥

लवणश्चापि सोल्लासो द्वात्रिंशच्चापि लक्षणम् ।
प्रसन्नं वदनं गात्रं चतुरश्रं लताकरौ ॥ ६ ॥

उद्वाहितं शिरश्चाररेखेयं परिकीर्तिता ।
स्थानकेषु च चित्रेषु स्थितिश्चैव मनोहरा ॥ ७ ॥

स्थापनेति समानार्था विभाति सूरिसंमता ।
अव्याकुलत्वं वपुषस्सौष्टवं परिकीर्तितम् ॥ ८ ॥

चाञ्चल्यमब्जपत्रोद उदरस्य च दृश्यते ।
वपुषश्चलनं डालः प्रोक्तो नृत्तविशारदैः ।
ताळारम्भेऽवसाने च कौशलं सन्धिनैपुणम् ॥ ९ ॥

नन्द्यावर्ताभिधे स्थाने जानुनी पार्श्वयोन्मिते ।
स्थितिर्निजवणा सैव विज्ञेया नृत्तकर्मणि ॥ १० ॥

गीतान्ते स्थापनं चापि लयताळसमं बुधैः ।
कळासः कथितस्सोऽयं नृत्तस्यापि समाप्तिकृत् ॥ ११ ॥

भाराक्रान्ता तुला जिह्वा चाञ्चल्यं पार्श्वयोः क्रमात् ।
इतस्ततस्तर्कमेव विज्ञेयं नृत्तकर्मणि ॥ १२ ॥

सहसा गात्रसङ्कोचे वाताहतलतोपमम् ।
चाञ्चल्यं वपुषः प्रोक्तं ... ... बुद्धितः ॥ १३ ॥

अरालेति कळासस्य झंकाझंकेति कीर्तिता ।
सा च कोमलिका प्रोक्ता मृदुता सर्वसन्धिषु ॥ १४ ॥

रसवृत्तिर्यथार्थः स्यात् समार्जितमनोहरा ।
हंसवद्गमनं चैव सा हंसगतिरीरिता ॥ १५ ॥

मदपूर्णनताङ्गं तत् चलनं मदमन्थरम् ।
प्रसार्य पादमाक्षिप्य विकटं शीघ्रकुट्टनम् ॥ १६ ॥

पुनस्सद्यो यथास्थानं कुट्टनं च तटं मतम् ।
प्रवृत्तया(?)गतेनैव निवृत्तिश्चङ्क्रमाद्यदि ॥ १७ ॥

देया रोगादितस्सोऽपि (नरैः) नानाकर्मविशारदैः ।
अस्यागतेस्समाप्तिश्च दैशिकी परिकीर्तिता ॥ १८ ॥

अवसानं च ताळानामनुरूपं कलाटितम् ।
डिल्लोढि गात्रशैथिल्यं रसभावमनोहरा ॥ १९ ॥

वस्त्राभरणमाल्यानां धारणाद्गीतवाद्ययोः ।
श्रवणाद्धर्षजा ... ... मुखरसो मतम् ॥ २० ॥

वलिर्विविधवक्रत्वं गात्रे च परिकीर्तिता ।
भावश्चापि मनोवृत्तः सावधानक्रियासु च ॥ २१ ॥

अभ्यस्तादन्यदेवातिसूक्ष्मकौशलमीरितम् ।
अनुमानं भवेदेवं नानाभङ्गिमनोहरम् ॥ २२ ॥

गीतताळानुगमनं प्रमाणं परिकीर्तितम् ।
शिरोनेत्रकरादीनां मेलनं परिकीर्तितम् ॥ २३ ॥

हृदयङ्गमं सुरेखत्वं नेत्रोत्सवकरं परम् ।
अङ्गस्वभावसंस्थानमनङ्गं तद्द्वयं पयः ॥ २४ ॥

प्रोक्तं तरहरं चैव सावधानं च कर्म च ।
स्रवणश्च समाख्यातो विषमावनतिः परः ॥ २५ ॥

उल्लासश्च समाख्यातः प्रहर्षो नृत्तकर्मणि ।
स्थापनं च समादिष्टं यथावन्नर्तनं बुधैः ।
अन्यानि सन्ति चाङ्गानि द्वात्रिंशत्कीर्तितानि च ॥ २६

॥ पात्रलक्षणम् ॥

पात्रं तु नर्तनाधारं नर्तकी पात्रमीरिता ।
उत्तमा मध्यमा चेति कनिष्ठा चेति सा त्रिधा ॥ १ ॥

उत्तमा क्षत्रिया ज्ञेया तथा वैश्यादि मध्यमा ।
कनिष्ठापि च शूद्रा च देशभेदोऽपि कथ्यते ॥ २ ॥

लाटगूर्जरसौराष्ट्रमहाराष्ट्राख्यदेशजा ।
उत्तमा मध्यमा चापि मध्योत्तरसमुद्भवा ॥ ३ ॥

कर्णाटद्राविडान्ध्राख्यदेशजास्त्वधमा मताः ।
गौरःस्यादुत्तमो वर्णो मध्यमो मध्यमो मतः ॥ ४ ॥

कृष्णोऽधमश्च विज्ञेयस्तरुणी चोत्तमा मता ।
प्रौढिमा मध्यमा चेति कनिष्ठा च ततोऽपरा ॥ ५ ॥

न स्थूला न कृशा वाऽपि नातिदीर्घा न वामना ।
मध्यमा चोत्तमा ज्ञेया पूर्णचन्द्रनिभानना ॥ ६ ॥

चारुगात्री वक्रकेशी वृत्तोत्तुङ्गकुचद्वया ।
सर्वलक्षणसम्पन्ना कुशला नृत्तगीतयोः ।
एवंविधगुणोपेता नर्तकी चोत्तमा मता ॥ ७ ॥

॥ इति पात्रलक्षणम् ॥

कुण्डली मण्डनं प्रोक्तं रम्यकर्णाटदेशजम् ।
कुण्डली नर्तनं प्रोक्तं तत्पद्धत्या च नर्तनम् ॥ १ ॥

तादृशं नर्तनं कीर्तिकुण्डलीति प्रकीर्तिता ।
दण्डलास्यं भवेदेतद्दण्डरासतसान्द्रकम् ॥ २ ॥

कृष्णेन निर्मितं पूर्वं रासक्रीडाविनोदने ।
पिण्डिबन्धैरनेकैश्च करणैःस्थानकैरपि ॥ ३ ॥

चारिभिः कोमलाभिश्च गीतैः स्थानैर्मनोहरैः ।
वीणावेणुमृदङ्गाद्यैर्वाद्यैर्लयसमन्वितैः ॥ ४ ॥

शुभदारुकृतैर्दण्डैः स्वचित्रैर्लघुभिस्तथा ।
षोडशाङ्गुलमानैश्च ह्यङ्गुलस्थूलवर्षिभिः ॥ ५ ॥

नारीहस्तगृहीतैश्च ताडितैश्च परस्परम् ।
त्रिभङ्गिवलितोपेतैर्हस्तचारैर्मनोहरैः ॥ ६ ॥

रुचिभिः सुविचित्राभिः शिरोभेदैर्मनोहरैः ।
कर्तव्यं नर्तनं स्त्रीभिः दण्डरासकसंज्ञकम् ॥ ७ ॥

रम्यभूषणयुक्तैश्च चन्द्रबिम्बास्यकान्तिभिः ।
चारुवेणीधराभिश्च नानाबन्धमनोहरम् ॥ ८ ॥

मीनजालोपमैर्धृ(र्नृ)त्यैश्चतुरश्रैस्तथा परैः ।
वेणु(?)बन्धनिभैर्वापि फुल्लवंशजसन्निभैः । ॥ ९ ॥

षट्कोणै रसकोणैश्च पिण्डिबन्धैस्तथा परैः ।
नारीभिर्नर्तनं प्रोक्तं दण्डरासकसंज्ञकम् ॥ १० ॥

तत्र भावाश्रयं नृत्तं सङ्गीतगीतिकादिभिः ।
नर्तनं च मनोहारि गौरगात्रैर्भावान्वितैः ॥ ११ ॥

मार्गो देशीति तद् द्वेधा मार्गं मार्गविधानतः ।
देशी देशिविधानेन गदितं नृत्तकोविदैः ॥ १२ ॥

॥ इति नृत्यम् ॥

ताण्डवं लास्यमित्येतन्नर्तनं च द्विधा पुनः ।
उद्धतैरङ्गहार्यैस्तु करणैस्ताण्डवं मतम् ॥ १३ ॥

वीररौद्राद्भुतप्रायमारभट्या प्रियं मतम् ।
चारिभिः कोमलाभिश्च करणैर्लास्यमीरितम् ॥ १४ ॥

लसनाल्लास्यमाख्यातं पार्वत्या गात्रहर्षणम् ।
कैशिकीवृत्तिसम्पन्नं शृङ्गाररसजीवनम् ॥ १५ ॥

कोमलं नर्तनं चैतन्मन्मथोद्दीपनं परम् ।
तण्डूक्तं ताण्डवं प्रोक्तमुद्धतं शङ्करप्रियम् ॥ १६ ॥

उत्तमं मध्यमं चेति कनिष्ठा च क्रमादिदम् ।
उत्तमं च गुणैः सर्वैः ख्यातैंस्ते च गुणा मताः ॥ १७ ॥

दृश्यत्वं कोमलत्वं च समत्वं लयतालयोः ।
गीतशब्दानुसारेण पुनस्त्रेधा तदीरितम् ॥ १८ ॥

गीतानुगं तथा चैकं वाद्यानुगमथाऽपरम् ।
गीतवाद्यानुगं चैतदन्वर्थं परिकीर्तितम् ॥ १९ ॥

एतदुत्साहजननं सर्वैश्वर्यकरं परम् ।
प्रागल्भ्यजननं ह्येतदौदार्यस्यैककारणम् ॥ २० ॥

उत्सवेषु महीपालैर्द्रष्टव्यं सर्वदाऽपि च ।
अस्य प्रयोगैश्शम्भुश्च पार्वती चापि तुष्यति ॥ २१ ॥

सर्वे देवाः प्रसन्नाश्च हृष्टा दास्यन्ति सम्पदः ।
सर्वक्रतुफलं चास्य दर्शनं मुनिसम्मतम् ॥ २२ ॥

॥ नृत्ताङ्गप्रत्यङ्गानि ॥

नृत्तस्याङ्गानि षट् तानि प्रत्यङ्गान्यथ तानि च ।
अङ्गादीन्यथ वक्ष्यन्ते नृत्तस्यास्य समासतः ॥ १ ॥